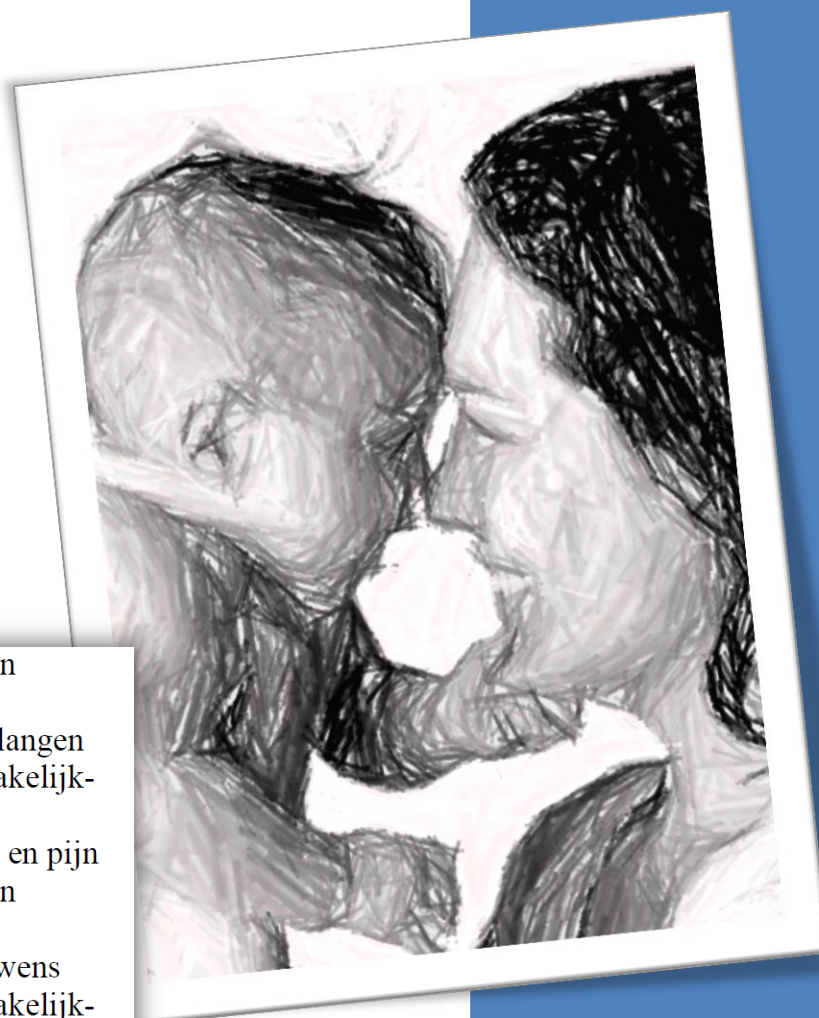

2013/2014

Hechtingsstoornis en vriendschap

Soms is samen-zijn
voor een kind
niet alleen een diep verlangen
maar ook -bijna onlosmakelijk-
verbonden met
verlating, (doods-) angst en pijn
Soms is samen-zijn
voor een ouder
niet alleen een diepe wens
maar ook -bijna onlosmakelijk-
verbonden met
afwijzing, onmacht en verdriet
Soms
is samen-zijn
voor ouders en kinderen
een gevecht, een uitdaging

Marjolein Flikweert

‘Welke behoefte aan ondersteuning hebben kinderen (10/11 jaar) met een hechtingsstoornis bij het aangaan van vriendschappen?’

Naam: Marjolein Flikweert

Studentnummer: 100724

School: Christelijke Hogeschool Ede

Afstudeeronderzoek Leraar

Basisonderwijs (PABO)

Juni 2014

Afstudeerbegeleider: Christine de Heer

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Inleiding.....	5
A. Theoriegedeelte	6
Hoofdstuk 1: Hechting.....	7
1.1 Wat is hechting?	7
1.1.1 Hechtingstheorie van Bowlby	8
1.2 Het komen tot een veilige hechting	8
1.2.1 Hechtingsrelatie	9
1.2.2 Behoeften	9
1.2.3 Verloop van hechting.....	9
Hoofdstuk 2: Hechtingsstoornis	11
2.1 DSM-IV-TR- criteria.....	11
2.2 Theorieën over hechtingsstoornissen	11
2.2.1 Theorie van Egmond.....	12
2.2.2 Theorie van Thoomes-Vreugdenhil	12
2.2.3 Theorie van De Lange	13
2.3 Verschillen en overeenkomsten tussen de theorieën.	15
Hoofdstuk 3: Veilige versus onveilige hechting	17
3.1 Veilige hechting	17
3.2 Onveilige hechting.....	18
3.3 Verschil tussen veilige en onveilige hechting	20
Hoofdstuk 4: Aangaan van vriendschappen	22
4.1 Term vriendschap	22
4.2 Belang van vriendschappen	22
4.3 Vriendschapontwikkeling.....	23
4.4 Wat is er nodig voor vriendschap?	24
4.5 Op welke manier maken kinderen contact met leeftijdsgenoten?.....	25
Hoofdstuk 5: Hechtingsstoornis en vriendschap	26
5.1 Gedrag van kinderen met een hechtingsstoornis in contact met leeftijdsgenoten	26
5.2 De behoefte aan ondersteuning.....	27
5.3 Ondersteuning bieden	27
B. Praktijkgedeelte	29
Hoofdstuk 6: Methoden van onderzoek.....	30

Hoofdstuk 7: Onderzoeksresultaten.....	33
7.1 Codes.....	33
7.2 Vriendschappen.....	36
Hoofdstuk 8: Conclusie.....	44
Hoofdstuk 9: Discussie	45
Hoofdstuk 10: Aanbevelingen	46
Hoofdstuk 11: Samenvatting	47
Hoofdstuk 12: Nawoord	48
Literatuurlijst:.....	49
Bijlagen.....	51
Bijlage 1 DSM-IV-TR.....	51
Bijlage 2 Normale ontwikkeling van hechting	52
Bijlage 3 Opzet deelonderwerpen	53

Voorwoord

De reden om voor dit onderwerp te kiezen is mijn interesse voor kinderen met een hechtingsstoornis. Afgelopen jaar heb ik de minor SENCE gevolgd waarin aandacht besteed werd aan kinderen met speciale behoeften. Tijdens de minor werden veel leer- en ontwikkelingsproblemen en stoornissen besproken. Hechtingsstoornis kwam nauwelijks aan bod. Ik heb voor dit onderwerp gekozen omdat ik zelf nog niet veel kennis heb op het gebied van hechting en hechtingsproblemen. Mijn buurmeisje heeft een hechtingsstoornis en door verhalen van mijn buurvrouw kwam ik tot de ontdekking dat dit een heftige problematiek is. Vriendschapsprocessen bij kinderen heb ik altijd al bijzonder gevonden. Vaak heb ik mij afgevraagd hoe dit ontstaat en wat kinderen nu eigenlijk nodig hebben om een vriendschap aan te kunnen gaan. In de inleiding kunt u lezen wat de doelstelling van mijn afstudeeronderzoek is en vindt u een korte omschrijving van de verschillende hoofdstukken.

Ik wens u veel leesplezier!

Met vriendelijke groet,

Marjolein Flikweert

Inleiding

Over het algemeen krijg je te horen dat kinderen met een hechtingsstoornis geen vriendschappen aan kunnen gaan vanwege hun stoornis. Toch zie je bij deze kinderen wel dat ze contacten leggen en ook vriendjes mee naar huis nemen. Dit heeft mij nieuwsgierig gemaakt naar de contacten die deze kinderen leggen en hoe dit contact ontstaat. Dit afstudeeronderzoek biedt mij de gelegenheid om mijn kennis uit te breiden op het gebied van hechting en hechtingsproblemen in combinatie met vriendschap. Dit onderzoek voorziet ook leerkrachten van kennis met betrekking tot hechtingsstoornis die leerkrachten toe kunnen passen in de klassenpraktijk bij het begeleiden van kinderen met een hechtingstoornis. Leerkrachten willen de best mogelijke zorg bieden aan kinderen in de klas. Omgaan met kinderen met een hechtingsstoornis is zwaar en kennis hiervan is nodig. Door dit onderzoek wil ik leerkrachten kennis en inzicht meegeven in de manier waarop kinderen met een hechtingsstoornis begeleid kunnen worden bij het aangaan van vriendschappen.

De doelstelling van dit afstudeeronderzoek is leerkrachten inzicht geven in de manier waarop kinderen met een hechtingsstoornis begeleid kunnen worden bij het aangaan van vriendschap.

De onderzoeksvraag van dit afstudeeronderzoek is als volgt:

Welke behoefte aan ondersteuning hebben kinderen (10-11 jaar) met een hechtingsstoornis bij het aangaan van vriendschappen?

Uit de probleemstelling zijn de volgende deelvragen naar voren gekomen:

- Wat is hechting en wat is een hechtingsstoornis?
- Hoe gaan kinderen vriendschappen aan en wat is hier voor nodig?
- Welke invloed heeft een hechtingsstoornis op het aangaan van vriendschappen?
- Welke ondersteuning hebben kinderen met een hechtingsstoornis nodig bij vriendschappen?

Na het onderzoek zal duidelijk worden op welke manier kinderen met een hechtingsstoornis vriendschappen aangaan en welke ondersteuning ze hierbij nodig hebben. Hierbij dient rekening gehouden te worden met de onderlinge verschillen tussen kinderen. Dit onderzoek voorziet leerkrachten van kennis met betrekking tot hechtingsstoornis en met betrekking tot het geven van de juiste begeleiding bij het aangaan van vriendschappen.

In hoofdstuk 1 van dit afstudeeronderzoek wordt ingegaan op de betekenis van hechting, de hechtingstheorie van Bowlby en het verloop van het hechtingsproces.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de hechtingsstoornis, waarbij verschillende theorieën aan bod komen.

In hoofdstuk 3 wordt verder ingegaan op veilige en onveilige hechting, waarna vervolgens het verschil tussen beide duidelijk gemaakt wordt.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het belang van vriendschap en de vriendschapsontwikkeling bij kinderen. De vaardigheden die kinderen nodig hebben om vriendschappen aan te gaan worden toegelicht.

In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op hechting en vriendschap. Het gedrag van kinderen met een hechtingstoornis binnen een vriendschap wordt toegelicht.

In onderdeel B: het praktijkgedeelte vindt u de onderzoeksresultaten en de volgende hoofdstukken: conclusie, aanbevelingen, samenvatting, nawoord en de bijlagen.

A. Theoriegedeelte

Hoofdstuk 1: Hechting

Het begrip hechting kent vaak de associatie met de woorden 'plakken' en 'vastzitten'.

Mensen hechten aan materialen en/of personen. In het leven zijn verschillende personen en materialen waar mensen zich aan kunnen hechten, voorbeelden hiervan zijn: hechten aan een woonplaats, een huis of spullen zoals computers en fietsen. De belangrijkste vorm van de sociale ontwikkeling vindt plaats in de kindertijd, het hechtingsproces. De aard van de hechting in onze kindertijd is bepalend voor de manier waarop we de rest van ons leven met anderen omgaan. In dit hoofdstuk wordt beschreven op welke manier hechting verloopt en wat er onder hechting verstaan wordt.

1.1 Wat is hechting?

Gehechtheid is het 'gevoel van verbondenheid met'. Het begrip hechting duidt op de noodzakelijke emotionele binding en afhankelijkheid tussen kind en verzorger (Hoogsteder en De Vriese, 2004).

Vaak worden hechting en hechtingsgedrag aan elkaar gelijkgesteld. Dit is volgens Stroecken en Verdult (2006) niet juist. Hechtingsgedrag verwoordt het gedrag dat nodig is om tot hechting te komen. Cassidy (1999) maakt onderscheid tussen hechtingsgedrag, hechtingspatroon en hechtingsband (Stroecken & Verdult, 2006). Hechtingsgedrag is datgene wat iemand laat zien op een actuele scheiding of verlies ervaring. Zo kan een kind driftig op de grond gaan rollen omdat hij een ochtend naar de crèche moet. Het kind wordt dan tijdelijk van zijn opvoeder gescheiden en vertoont gedrag dat aangeeft dat dit kind in het proces van hechten zit. Onder het hechtingspatroon wordt de organisatie van het hechtingsgedrag verstaan. Dit hechtingsgedrag is ontstaan door eerdere hechtingservaringen en zo ontstaat er een hechtingspatroon. De hechtingsband refereert naar een affectieve band met een duurzaam karakter. Deze band is ook gebaseerd op eerdere hechtingservaringen, maar dan op constante ervaringen. Met hechting wordt een stabiele emotionele band bedoeld, die een kind met één of meerdere personen kan hebben. De behoefte om deze band op te bouwen is er bij ieder kind van nature (Wally & Bijl-Van Gelder, 2012). Een kind zoekt uit zichzelf steun en veiligheid bij een volwassene. Wanneer een kind gevallen is, zal het zo snel mogelijk naar een volwassene gaan vanwege de behoefte aan steun. Wanneer een kind merkt dat het op zijn opvoeder kan vertrouwen zal het steeds vaker een beroep doen op de opvoeder (volwassene). Als het kind voelt dat hij/zij op de opvoeder kan rekenen en deze vertrouwt, is er sprake van een veilig gehecht kind. Veilige hechting is van belang omdat het kind hierdoor basisvertrouwen heeft en hierdoor vertrouwen heeft in de omgeving en mensen om hem heen (Wally & Bijl-Van Gelder, 2012). Onder hechting verstaat men het vermogen van een kind om een affectieve relatie met volwassenen aan te gaan. Als één van de criteria hiervoor hanteert Bureau Jeugdzorg de vraag of het kind in spanningsvolle situaties steun zoekt bij een vaste hechtingsfiguur (Hoogsteder en De Vriese, 2004).

Hechting vindt vanaf het allereerste begin plaats. Wanneer een kind geboren wordt heeft het in de meeste gevallen twee mensen die bij hem horen. Als een kind bang is zal het naar deze twee mensen toegaan, bij hen troost, steun of bescherming zoeken. Het kind zoekt dan de nabijheid van die specifieke volwassene of van een andere vertrouwde volwassene (Thoomes- Vreugdehil, 2012). Bowlby (1988) de grondlegger van de gehechtheidstheorie typeert het begrip hechting als volgt: 'Gehechtheid is de nabijheid zoeken van een specifieke volwassene met wie een band bestaat die sterk is en een lange tijdsduur heeft' (Thoomes- Vreugdehil, 2012). Er is in de psychologie geen

eenduidige definitie van het woord hechting, het begrip en de betekenis hiervan blijft zich ontwikkelen.

1.1.1 Hechtingstheorie van Bowlby

In paragraaf 1.1 wordt beschreven wat hechting inhoudt. In deze paragraaf wordt ingegaan op de hechtingstheorie die ontstaan is door onderzoek naar hechting.

De Engelse psychoanalyticus John Bowlby (1907) wordt gezien als grondlegger van de hechtingstheorie. John Bowlby werd als kind opgevoed door een nanny. Er wordt verondersteld dat Bowlby door zijn eigen jeugd is gaan onderzoeken wat voor effect dit op kinderen heeft (Kiddo, 2013). Bowlby heeft in 1969 een theorie geschreven over hechting en het belang hiervan. Hij heeft door onderzoek ondervonden dat de eerste levensjaren van een kind cruciaal zijn. Wanneer een moeder sensitief en alert reageert op de signalen van de baby, ontwikkelt deze een veilig basisgevoel dat in zijn verdere leven doorwerkt. Door dit basisgevoel kan het kind daarna andere relaties aanknopen en uitdagingen aangaan (Jacobs, 2002).

Bowlby kwam tot zijn hechtingstheorie vanuit het idee dat jonge kinderen zorg verdienen, ze vragen erom. Jonge kinderen laten zien dat ze verzorgd willen worden door te huilen, te glimlachen en door oogcontact te zoeken. Wanneer de opvoeder hierop reageert, zal de baby dit vragen vaker toepassen. Door deze interactie tussen kind en opvoeder zal een kind zich veilig en vertrouwd voelen en zal het eerder de wereld om zich heen gaan verkennen (Kiddo, 2013).

De Engelse benaming van de hechtingstheorie is de attachment theory. Attachment is de term voor een relatief duurzame affectieve relatie tussen kind en één of meer specifieke personen met wie het regelmatig interactie heeft (IJzendoorn, Tavecchio, Goossens & Vergeer, 1985). In zijn theorie beschrijft Bowlby dat het van groot belang voor de emotionele ontwikkeling is dat kinderen zich in hun eerste levensjaar hechten. Vanuit deze theorie wordt hechting gezien als een biologische drijfveer om te overleven. Om te kunnen overleven is het voor kinderen van belang dat het kind beschermd wordt tegen gevaar, getroost wordt bij pijn of verdriet en te eten en te drinken krijgt. Voor een goede ontwikkeling van het kind is het van belang dat aan deze eerste levensbehoeften tegemoet gekomen wordt. Hierdoor ervaart het kind veiligheid en steun. Dit is belangrijk voor een veilige hechtingsrelatie (Shreeve, 2012).

De veronderstelling van Bowlby is dat kinderen vragen om aandacht en hulp in de periode dat kinderen hulpeloos zijn. Als baby ben je afhankelijk van de zorg van anderen, hier vragen ze dan ook om. Een langdurige afwezige band tussen moeder en kind leidt tot een negatief effect op de geestelijke gezondheid van een kind. In hoofdstuk 3.2 wordt dit uitgediept.

1.2 Het komen tot een veilige hechting

Kinderen hechten zich aan de opvoeder, degene die voor hen zorgt. Hechten gebeurt niet zomaar, maar ontstaat doordat de opvoeder reageert op en interactie heeft met het kind (Thoomes-Vreugdehil, 2012). Wanneer de opvoeder zorg draagt voor het kind, het beschermt (veilig) en liefde geeft, kan een hechtingsrelatie tot stand komen.

De ontwikkeling van het kind begint in de baarmoeder, waar ook al de eerste invloeden van de omgeving merkbaar worden. Een kind reageert al enkele maanden voor de geboorte op het geluid van de menselijke stem. Verschillende onderzoeken tonen aan dat een kind na de geboorte de liedjes

kent die zijn of haar moeder tijdens de zwangerschap zong, en dat het reageert op geluiden die hem of haar vertrouwd waren tijdens de zwangerschap. De invloed van de baarmoeder is goed voor een kind wanneer de moeder het kind wil ontvangen en achter de zwangerschap staat. De baarmoeder kan ook een onveilige plek zijn voor een kind bijvoorbeeld wanneer een moeder een verslaving heeft (Delfos,2006). Na de geboorte is een kind volledig afhankelijk van zijn ouders. De biologische moeder is via de hormoonhuishouding op haar kind ingesteld. Het huilen van het kind, dat veelal te maken heeft met honger, zet het hormonale systeem van de moeder in werking waardoor de melk toeschiet (Delfos,2006). Dit wil niet zeggen dat niet biologische moeders het kind niet goed zouden verzorgen, zij missen alleen deze extra stimulans.

1.2.1 Hechtingsrelatie

Vanaf de geboorte laat een kind merken dat het erop gericht is om zich met andere te binden. 'Kinderen raken veilig gehecht door een liefdevolle opvoeding met sensitieve, responsieve ouders/verzorgers. Gehechtheid begint in het eerste levensjaar' (Lieshout,2009: 155). Vanaf ongeveer zes maanden begint een kind zijn eerste hechtingsrelaties op te bouwen, naar mate het kind ouder wordt ontwikkelen deze relaties zich verder. Zo wordt in de eerste levensjaren van een kind een belangrijke basis gelegd voor een veilige hechtingsrelatie met de opvoeder. Gehechtheid is niet alleen een kenmerk van een kind, maar ook zeker in de eerste levensjaren een kenmerk van de relatie met zijn opvoeders. Het begin van hechting wordt gekenmerkt door separatieangst: de reactie op het tijdelijk vertrek van de primaire verzorger. In deze periode laten kinderen ook een begroetingsreactie zien, zoals armen uitstrekken, trappelen, lachen als teken van blijdschap. Kinderen beginnen dan onderscheid te maken tussen bekenden en vreemden (IJzendoorn,1985). Deze selectiviteit is een kenmerk van een (goede) gehechtheidsrelatie. Het laatste teken van gehechtheid dat zich in het eerste jaar ontwikkelt is het gedrag waarmee het kind de primaire verzorger gebruikt als basis om te exploreren. Kinderen keren dan steeds terug naar de veilige basis van de primaire verzorger als er gevaar dreigt en beginnen opnieuw met exploreren als ze weer gerustgesteld zijn (Lieshout,2009).

1.2.2 Behoeften

De eerste behoeften van het kind zijn van lichamelijke aard, voeding is in het begin van belang. Op de tweede plaats komt de behoefte aan veiligheid, hier kan onder andere aan voldaan worden door een proces van hechten.

In de hiërarchie van menselijke behoeften, die Maslow (1982) opgesteld heeft, worden op volgorde de basisbehoeften van de mens weergegeven (Delfos,2006). Bij deze behoeften wordt aangegeven wat hieronder verstaan wordt met betrekking tot het kind. Bovenaan staan de lichamelijke behoeften, hieronder verstaan we eten, drinken en verschonen. Vervolgens de behoefte aan veiligheid, kinderen moeten zich veilig kunnen voelen. Wanneer aan deze twee basisbehoeften is voldaan, komt men bij de derde behoefte. De behoefte aan liefde en erbij willen horen. Vanaf het begin hebben kinderen liefde nodig, het gevoel erbij te willen horen ontstaat later in de ontwikkeling. Hierna volgen de behoefte aan respect en aan weten en begrijpen. Pas wanneer aan deze basisbehoeften voldaan is kunnen mensen tot ontplooiing komen.

1.2.3 Verloop van hechting

In de meeste gevallen zal de moeder in eerste instantie voor het kind zorgen. De interactie tussen moeder en kind is van groot belang voor zijn of haar ontwikkeling. Hoe hulpeloos een kind ook is

wanneer het geboren wordt, het zet zijn instinctief gedrag in waarmee het de aandacht van de moeder trekt en probeert vast te houden.

Een baby maakt al vroeg een imprint, een beeld van de speciale persoon die hem verzorgt. Op grond van deze imprint gaat de baby deze persoon herkennen. Op basis van de interactie tussen de baby en één of meerdere vaste personen in zijn omgeving worden hechtingspatronen gevormd. In paragraaf 1.1 is het begrip 'hechtingspatronen' toegelicht. Tussen drie maanden en vier jaar bouwt het kind gehechtheidspatronen op, in eerste instantie met de moeder. Deze hechting komt tot stand via een patroon van gedragingen en reacties in de interactie tussen moeder en kind (Delfos,2006).

De ontwikkeling van gehechtheid verloopt via vier fasen (Delfos,2006)

1. Oriëntatie en signalen zonder onderscheid tussen personen
2. Oriëntatie en signalen gericht op één of meerdere specifieke personen
3. Het handhaven van nabijheid door een specifiek persoon door middel van beweging en signalen
4. Doelgericht partner zijn

Of de hechting veilig of onveilig is hangt af van de wijze waarop de moeder op haar kind reageert (Delfos,2006). De fasen die Delfos (2006) beschrijft zijn verder uitgewerkt door Van der Ham en Van Beemen (Wally & Bijl-Van Gelder,2012). Zij hebben de verschillende fasen van Delfos omschreven met daarbij welke ontwikkeling het kind in deze fase doormaakt. In bijlage 2 is deze tabel opgenomen.

Het gaat bij hechting om de emotionele beschikbaarheid van de verzorger als zich een probleem voordoet. De beschikbaarheid is van groter belang dan de nabijheid. Verder is de voorspelbaarheid van de opvoeder van belang. Het kind moet de opvoeder kunnen vertrouwen (Lieshout,2009). Het kind moet erop kunnen vertrouwen dat hij bij de opvoeder terecht kan, dit moet aanwezig zijn wil er een goed doorlopen hechting plaatsvinden. Bij hechting ontwikkelt het kind het gevoel er te mogen zijn, dat hij ertoe doet. Dat er mensen zijn die hem zien en naar hem luisteren. Dat hij getroost mag worden en geknuffeld en dat hij geholpen wordt bij de ontdekkingstocht in zijn leven (Maaskant & Reinders,2010). Hierbij gaat het om een persoon die niet verdwijnt en hem niet loslaat en vertrouwen in hem heeft. Door het ervaren van mensen die om je geven en het ervaren van liefde kan hechting tot stand gebracht worden.

Hoofdstuk 2: Hechtingsstoornis

Bij een hechtingsstoornis is de natuurlijke hechting die kinderen normaal gesproken hebben met hun opvoeders, niet goed op gang gekomen. Vaak komt dit doordat kinderen korte of lange tijd in een onveilige situatie hebben gezeten, waarin veel stress en relatief weinig aandacht voor het kind is geweest. Er zijn verschillende soorten hechtingsproblemen. In paragraaf 3.2 worden er een aantal besproken. Aangezien dit afstudeeronderzoek voornamelijk gericht is op hechtingsstoornissen, zullen verdere hechtingsproblemen niet besproken worden. Er is een verschil tussen onveilige hechting en een hechtingsstoornis. Bij onveilige hechting is de hechting wel op gang gekomen, maar verstoord. Bij onveilige hechting wordt nog niet gesproken van een stoornis, het is echter wel een risicofactor voor het ontwikkelen van een hechtingsstoornis (Thoomes-Vreugdenhil,1999).

2.1 DSM-IV-TR- criteria

De Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) benoemt slechts één stoornis met betrekking tot gehechtheid, namelijk de reactieve hechtingsstoornis (RHS). Een reactieve hechtingsstoornis is een psychische aandoening die in het DSM-IV is ingedeeld bij de ontwikkelingsstoornissen (Lieshout,2009). Deze aandoening ontwikkelt zich in de eerste vijf levensjaren (zie bijlage 1).

In de eerste criteria wordt vermeld dat er in de meeste gevallen een duidelijk gestoorde en niet bij de leeftijd passende wijze van aangaan van sociale bindingen/relaties is. Binnen deze criteria worden twee subgroepen beschreven: het geremde en ontremde type. Het geremde ook wel emotioneel teruggetrokken type, is niet in staat om initiatief te nemen en is overmatig geremd in zijn contact richting anderen. Het kind kan bijvoorbeeld reageren met een mengeling van toenadering en verzet. Hierdoor komen deze kinderen moeilijk over in de communicatie. Een voorbeeld hiervan is:

‘Als er sneeuw ligt, kleedt pleegmama me lekker warm aan. Omdat mijn omgekeerde magneetje het lastig vindt als pleegmama voor me zorgt, trek ik alles weer uit. Ik huil van de kou.’

(Linda&Cornelie,2011:6).

Door hun tegenstrijdige signalen die de kinderen afgeven, zijn de kinderen moeilijk te begrijpen. In het voorbeeld wordt duidelijk hoe een tegenstrijdig signaal eruit zou kunnen zien. De kinderen lijken in eerste instantie blij met een lekkere warme jas in het koude weer, maar omdat ze de liefde die ze krijgen niet aankunnen, trekken ze hun jas snel weer uit. Andere mensen vinden deze kinderen vaak ondankbaar terwijl zij dit gedrag vertonen omdat ze niet weten hoe ze liefde moeten ontvangen. Het ontremde ook wel kritiekloze type, heeft een oppervlakkige hechting. Deze kinderen hebben moeite met het selecteren van hechtingsfiguren. Zo kunnen ze heel ongepast reageren op vreemden of mensen die ze nog niet goed kennen. Het kind lijkt zich te kunnen hechten, maar deze hechtingsrelaties zijn heel oppervlakkig (Niemeijer,2009).

2.2 Theorieën over hechtingsstoornissen

Er zijn meerdere mensen die zich hebben verdiept in hechtingsstoornissen. Dit zijn onder andere Geertje van Egmond, Thoomes-Vreugdenhil en De Lange. Zij hebben zich verdiept in hechtingsstoornissen en hebben hier een eigen theorie over geschreven. Voor dit afstudeeronderzoek is het van belang op de hoogte te zijn van de verschillende theorieën.

Onderstaand zullen de theorieën beschreven worden en in paragraaf 2.3 zullen de verschillen en overeenkomsten tussen de theorieën besproken worden.

2.2.1 Theorie van Egmond

Geertje van Egmond heeft in haar boek 'bodemloos bestaan' (1987)(Broos,2005) tien kenmerken van kinderen met een hechtingsstoornis beschreven. Zelf noemt ze dit geen-bodem-syndroomkinderen.

De kenmerken zijn als volgt:

1. Er is geen 'bodem' in het bestaan (geen affectieve banden in de allereerste levensfase).
2. Er is geen 'lijn' in het leven, daardoor weinig gevoel voor tijd en ruimte, de wereld blijft ongestructureerd. Er ontstaan hierdoor vaak leerproblemen.
3. De gewetensontwikkeling is niet op gang gekomen
4. Er is geen 'ik', daarnaast geen basaal vertrouwen in volwassenen. Met als gevolg angst om relaties aan te gaan.
5. Er is geen sterke neiging tot het leggen van oppervlakkige, inwisselbare contacten.
6. Het kind vertoont 'survivors'-gedrag. Schijnaanpassing, het probeert zich staande te houden door de wereld onder controle te houden.
7. De intieme emotionele banden binnen het gezin worden als bedreigend ervaren
8. Het vroegste ervaren(misschien reeds voor de geboorte) van ontkend, niet gewenst, afgewezen, weggedaan te zijn, is onvoorstelbaar vernietigend. De pijn zoekt vaak een uitweg in vernietigingsdrang die zich richt tegen zichzelf(automutilatie), maar vaak ook tegen anderen(moeder). Andere uitingen kunnen zijn: fysiek geweld, vernielen, liegen, stelen, slapeloosheid. Vaak ziet men een onverzadigbare honger naar aandacht.
9. Bij zijn handelen gaat het kind meestal te werk volgens het lustprincipe, het heeft nauwelijks 'remmen' of 'drempels'.
10. Uitingen van het geen- bodem-syndroom zijn niet of nauwelijks gebonden aan bepaalde landen van herkomst, leeftijd, huidskleur, culturele achtergrond enz.

Van Egmond kiest voor de benaming geen-bodem-syndroom kinderen, omdat hoeveel liefde deze kinderen ook krijgen het niet mag baten. Kenmerkend voor deze kinderen is dat zij oppervlakkige kortstondige relaties aangaan maar geen langdurige en diepgaande banden verdragen. Er ontstaat geen wederkerigheid in de relatie. Deze kinderen zijn ook sterk op de behoeftebevrediging gericht (Hoogsteder & De Vriese,2004). Thoomes-Vreugdenhil ziet een aantal zaken anders als Egmond zo is Thoomes-Vreugdenhil van mening dat kinderen geholpen kunnen worden.

2.2.2 Theorie van Thoomes-Vreugdenhil

Op grond van observaties in de praktijk heeft Thoomes- Vreugdenhil getracht de hechtingsproblematiek een naam te geven. In tegenstelling tot Egmond spreekt Thoomes-Vreugdenhil van problematische gehechtheid. Binnen deze benaming heeft ze twee typeringen geformuleerd; hechtingsgestoord en relationeel gestoord. Een hechtingsgestoord kind maakt geen onderscheid tussen volwassenen en heeft geen gehechtheidservaring. Een relationeel gestoord kind heeft gehechtheidservaring, maar deze ervaring is afgebroken. Wanneer er sprake is van een afgebroken gehechtheidservaring reageert een kind hierop door verstoord gedrag te vertonen (Thoomes-Vreugdenhil,2012). Deze indeling komt overeen met die in paragraaf 3.2

Thoomes- Vreugdenhil (2013) is van mening dat kinderen met een problematische gehechtheid geholpen kunnen worden. Ze heeft twee behandelvormen ontwikkeld: een differentiatietherapie

voor hechtingsgestoordheid en een fasetherapie voor kinderen die relatiegestoord zijn. De differentiatie therapie richt zich op het allemansvriend zijn. Kinderen die geen gehechtheidservaringen meegemaakt hebben zoeken veel aandacht bij volwassenen om te krijgen wat ze willen, het maakt hierbij niet uit om welke volwassene het gaat. De therapie richt zich op het doorbreken van het allemansvriend zijn. Dit wordt gedaan omdat de kinderen veel contacten leggen maar zich niet hechten. Door het doorbreken van het allemansvriend zijn wordt ruimte gemaakt om kinderen te leren hechten aan een persoon. De fasetherapie richt zich op de nabijheid van personen en op het negatieve zelfbeeld wat deze kinderen vaak hebben. De therapie werkt vanuit respect voor het kind en wordt pas toegepast wanneer het kind het zelf wil. Bij beide therapieën is het belangrijk geen dwang te gebruiken want dat werkt averechts bij kinderen met een hechtingsproblematiek (Thoomes-Vreugdenhil, 2013).

2.2.3 Theorie van De Lange

De Lange (2005) spreekt van een fundamentele relatiestoornis in plaats van een hechtingsstoornis. Een hechtingsstoornis wordt volgens De Lange teveel beschouwd als een toestand waarin het kind geen actie tot hechting kan of wil ondernemen vanuit zichzelf. Ook het woord 'bodemloos' geeft hier aanleiding toe. Door deze begrippen te gebruiken wordt er een min of meer hopeloze toestand aangeduid waar opvoeders zich bij neer moeten leggen. De Lange kiest zelf voor de term 'relatiestoornis', deze duidt meer op een verstoring van de relatie waarin de betrokkenheid van zowel de behoeften van het kind als de wereld rondom een rol spelen. Het woord 'fundamenteel' vindt De Lange van belang omdat het duidt op het geen deel van de wereld zijn. Zo voelen deze kinderen zich.

De Lange (2005) spreekt van 2 relatiestoornissen. De primaire fundamentele relatiestoornis en de secundaire fundamentele relatiestoornis. De primaire fundamentele relatiestoornis is primair omdat het kind soms al vanaf voor de geboorte de aansluiting mist met de wereld. In de baarmoeder heeft het kind al een onveilig gevoel ervaren, na de geboorte is dit gevoel blijven bestaan door de manier waarop de moeder de baby verzorgd. Moeders die het moeilijk vinden om op de juiste manier op hun kind te reageren, hebben vaak zelf ook ervaringen van te weinig lichamelijk-emotionele hechting aan eigen ouders. Er is geen evenwicht in wat het kind nodig heeft en wat de wereld biedt. Het kind vraagt om aandacht en ontvangt dit niet. Doordat het kind niet krijgt wat het nodig heeft gaat het verstoord gedrag vertonen. Dit kan zijn het niet tonen van emoties, veel huilen. Deze kinderen hebben veel moeite met het beheersen van hun emoties. Doordat het kind zich onveilig voelt, ontbreekt de basis voor de ontwikkeling van de hersenen en de groei van een gezond beheersingspatroon. Deze kinderen kunnen later onterecht het etiket PDD-NOS of ADHD opgeplakt krijgen. Bij een secundaire fundamentele relatiestoornis kan het zijn dat een baby/peuter in alle veiligheid en geborgenheid is gekomen tot gezond gedrag. Er is sprake van een wederkerige betrokkenheid met ouders en andere bekenden. Dit betekent dat er een evenwicht is ontstaan tussen geven en nemen. Door bepaalde situaties kan dit evenwicht doorbroken worden. Het kind ontwortelt omdat het geborgenheid en veiligheid kwijtraakt. Het desintegreert: mist verbondenheid en moet zich handhaven. Een situatie waarin dit gebeurd kan zijn wanneer moeder voor langere tijd opgenomen moet worden, bij overlijden of afstand doen van het kind. Het kind belandt hierdoor in een vacuüm, dat niet zomaar opgevuld kan worden door een ander. Het verschil tussen de primaire en secundaire relatiestoornis is het startpunt van de stoornis. Bij de primaire relatiestoornis vindt deze plaats in de baarmoeder of net na de geboorte. Bij de secundaire relatiestoornis is het hechten op gang gekomen en later onderbroken.

De Lange is van mening dat kinderen met een fundamentele relatiestoornis, met hulp een ontwikkeling door kunnen maken in het hechtingsproces. Hij heeft twee opvoedingswijzen beschreven. De eerste opvoedingswijze voor kinderen tot negen jaar is de reconstructieve behandeling. Toen bleek dat deze naam voor de opvoedingswijze niet gepast was ging de Lange de opvoedingswijze 'terug naar het begin' noemen. De Lange wil niet spreken van een behandeling, dit om het pedagogische te benadrukken. De Lange benoemt de opvoedingswijze als volgt: 'Het proces dat zich afspeelt tussen ouders en kind is een groeien naar een nieuwe manier van omgang' (Lange De,2005:44). De opvoedingswijze bestaat uit het begeleiden van ouders in een groeiproces zodat zij op hun eigen wijze, in hun eigen tempo en met de aanwezige mogelijkheden de kloof met hun kind kunnen overbruggen. De eigen oplossingsgerichte en groeigerichte interactie wordt waar kan bevorderd. De Lange spreekt over de ervaringen die ouders hebben met deze opvoedingswijze. Ouders merken dat er beweging is en merken dat het kind positiever reageert, hier voelen ze zich prettig bij. Ouders kunnen bij deze opvoedingswijze rekenen op ondersteuning en geruststelling. Ze mogen weten dat ze altijd mogen bellen in crisissituaties. De begeleiding die gegeven wordt is afhankelijk van de leeftijd van het kind en de vermogens van het gezin. Van de begeleiders binnen de opvoedingswijze wordt verwacht dat zij respect hebben voor de ouders en voor hun beperkingen, zoals ieder mens deze heeft. Ouders houden hun eigen verantwoordelijkheid. De begeleider geeft tips maar draagt niets op aan de ouders. Om het opvoedingsproces goed te kunnen begeleiden is een duidelijk mensbeeld nodig en voldoende kennis van verschillende opvoedingsrelaties in positieve en negatieve zin (De Lange,2005).

De tweede opvoedingswijze (De Lange,2005) is ontwikkeld voor jongeren vanaf negen jaar. De enige opvoeding die mogelijk is bij jongeren is het bevorderen van een gezonde aansluiting en groei van beheersingspatronen. Deze opvoedingswijze vindt plaats binnen een groep met leeftijdsgenoten. De groep wordt hierdoor het opvoedmiddel. Met kinderen die ouder zijn als negen jaar kan niet meer terug gegaan worden naar het begin, de hechting kan niet opnieuw opgebouwd worden. Wel kan er terug gegaan worden naar de sociale fase (De Lange,2005). Binnen deze opvoedingswijze wordt gewerkt met een sociogroep, dit is een groep jongeren die met elkaar samen moet zien te werken. De sociogroep zorgt voor onderlinge betrokkenheid, biedt de jongeren veiligheid en geborgenheid en plezier en perspectief. In de sociale fase van kinderen en jongeren zijn volwassenen niet buiten beeld en oefenen zij in zowel positieve als negatieve zin invloed uit. Dit kan door de aansluiting bij bepaalde groepen kinderen niet te accepteren. De Lange vindt dat kinderen en jongeren boven de negen jaar niet meer opgevoed kunnen worden door de ouders, maar dat dit door leeftijdsgenoten gebeurt. 'Ouders blijven geloven in hun persoonlijke mogelijkheid tot opvoeden van kinderen en jongeren boven de negen jaar. Naarmate de kinderen een sterkere sociale behoefte hebben is daarvan geen sprake meer' (Lange De,2005:94). De opvoedingswijze in een sociogroep is een keuze geweest. Kinderen/jongeren die een fundamentele relatiestoornis hebben zoeken zelf geen contact en hulp bij volwassenen. Zij wantrouwen volwassenen, ze gaan op zoek naar leeftijdsgenoten en vinden belangrijk hoe zij denken en gaan zich vormen naar de normen en waarden binnen de groep. Binnen de sociogroep wordt iedereen tegelijk gestraft of beloont, dit om het groepsgevoel te bevorderen. Wanneer iemand de mist in gaat, lijdt de hele groep hier onder. Belangrijk bij deze opvoedingswijze is dat de jongere de groep als Wij ervaart, dit zal invloed hebben op de groei van het sociale-ik bij de jongere. Omdat de jongere lichamelijk, emotioneel en met hun verstand bezig zijn kan dit proces leiden tot gezonde beheersing en een nieuwe identiteit.

2.3 Verschillen en overeenkomsten tussen de theorieën.

Er zijn verschillende theorieën bekend over hechtingsstoornissen. Verschillende personen hebben zijn of haar mening gegeven over de hechtingsproblematiek. Welke van deze theorieën waarheid is, is niet te zeggen. In deze paragraaf worden de bovenstaande theorieën met elkaar vergeleken en worden er overeenkomsten en verschillen benoemd.

Egmond (2004) is van mening dat een hechtingsstoornis staat voor een bodemloos bestaan. Deze kinderen hebben geen goede banden gehad in hun jonge jaren en zullen dit volgens Egmond ook niet meer krijgen. Volgens haar kan er veel liefde gegeven worden aan deze kinderen, maar dit zal niet baten.

Thoomes-Vreugdenhil (2012) spreekt van problematische gehechtheid, er is een probleem ontstaan in het hechtingsproces. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen hechtingsgestoord en relatiegestoord. Onder hechtingsgestoord worden kinderen verstaan die geen gehechtheidservaringen hebben. Relatiegestoorde kinderen hebben wel gehechtheidservaringen gehad, maar deze zijn onderbroken. Thoomes-Vreugdenhil (2013) heeft twee behandelwijzen ontwikkeld voor kinderen met een hechtingsproblematiek. Zij gaat ervan uit dat kinderen met een hechtingsproblematiek wel kunnen groeien en later een acceptabele relatie met anderen aan kunnen gaan.

De Lange (2005) spreekt van een fundamentele relatiestoornis in plaats van een hechtingsstoornis. Bij het woord hechtingsstoornis gaat men er volgens De Lange vanuit dat dit een toestand is waarin het kind geen actie tot hechting kan of wil ondernemen vanuit zichzelf. De Lange vindt dat een hechtingstoornis (volgens hem relatiestoornis) duidt op een verstoring van de relatie. In tegenstelling tot Egmond kunnen kinderen volgens De Lange door een stabiele situatie groeien in hun hechtingsrelaties. Volgens hem is de stoornis niet een etiket dat ervoor zorgt dat er niks meer te halen valt bij deze kinderen. In het boek 'relatiegestoorde kinderen' spreekt De Lange van twee opvoedingswijzen die ouders en kinderen kunnen helpen het proces opnieuw te starten met als doel een goede hechtingsrelatie op te bouwen. Hierbij wordt de leeftijd van 9 jaar als grens gezien. Hierna wordt het volgens De Lange erg moeilijk om nog wat te veranderen aan de manier van hechten aangezien kinderen van deze leeftijd zich aan groepsnormen van leeftijdsgenoten gaan houden. Gewone kinderen doen dit, maar kinderen met een hechtingsstoornis nog meer. Deze kinderen hebben vaak eerder contact met oudere leeftijdsgenoten. Vanwege hun wantrouwen naar volwassenen en de afwijzing van hen zoeken zij naar andere aansluitingsmogelijkheden. Mijn voorkeur gaat uit naar de theorie van De Lange. Hij gelooft in de kinderen en kijkt naar de mogelijkheden. Met name in de theorie van Egmond komt naar voren dat er weinig aan veranderd kan worden. In de praktijk zie ik ook mensen (pleegouders) die blij zijn met de theorie van De Lange en hier ook energie uit halen om te blijven werken aan de ontwikkeling van hun kind.

Overeenkomsten in de verschillende theorieën zijn dat het duidelijk is dat het om een complexe stoornis gaat. Egmond, de Lange en Thoomes-Vreugdenhil zien allemaal in dat het een complexe problematiek is die veel schade berokkend of berokkend heeft bij kinderen en altijd zal zorgen voor problemen in de verdere ontwikkeling. Wel zijn er verschillen te benoemen in de theorieën. Egmond ziet een hechtingsstoornis als een bodemloos bestaan en naar haar mening kan het niet ontwikkelen of beter worden. Thoomes- Vreugdenhil en de Lange zijn van mening dat mensen niet onderuit moeten gaan zitten en denken dat het niet te verbeteren valt. Volgens hen kan het beter gaan door

middel van therapie of verschillende opvoedingswijzen. Thoomes-Vreugdenhil heeft twee behandelwijzen ontwikkeld die erop gericht zijn kinderen te laten ontwikkelen in het hechtingsproces en op het opbouwen van een positief zelfbeeld. De Lange heeft twee verschillende opvoedingswijzen ontwikkeld om ouders en kinderen te kunnen begeleiden bij het opnieuw opbouwen van een hechtingsrelatie. Ze geven hechtingsstoornis allemaal een andere benaming die volgens hen aansluit bij hun benadering van de stoornis. In hoofdstuk drie wordt het verschil tussen veilige en onveilige hechting beschreven met hierbij verschillende vormen van onveilige hechting.

Hoofdstuk 3: Veilige versus onveilige hechting

Kinderen kunnen veilig en onveilig gehecht zijn. Kinderen van ouders die gericht zijn op dat wat hun kind nodig heeft en de signalen van hun kind goed opvangen, zijn vaak veilig gehecht.

3.1 Veilige hechting

Veilige hechting ontstaat wanneer ouders een gevoel van veiligheid bieden. Dit is het voornaamste wat een kind nodig heeft. Dit geldt voor iedereen wanneer het niet veilig is, is het bedreigend. Veiligheid geven aan een kind heeft te maken met beschikbaarheid. Beschikbare ouders zijn betrouwbare ouders, een kind weet waar het naartoe kan wanneer het hulp nodig heeft. Beschikbaarheid betekent niet dat de ouders altijd aanwezig moeten zijn, dit kan ook niet. Een voorbeeld ter verduidelijking:

‘Lara, een meisje van zeventien jaar, vertelde dat haar moeder er altijd was en is. Zij ging als jong kind twee dagen per week naar de kinderopvang en als basisschoolkind twee keer per week naar de BSO. Haar moeder was er dus niet altijd. Toch heeft Lara wel dat gevoel omdat haar moeder haar gaf wat ze nodig had aan aandacht, belangstelling en zorg, en omdat ze wist dat ze op haar kon rekenen als ze hulp nodig zou hebben’ (Thoomes- Vreugdehil, 2012: 16).

Om een veilige hechtingsrelatie op te kunnen bouwen spelen twee factoren een rol. Enerzijds is het gedrag van het kind van belang. Met dit gedrag wordt de behoefte aan nabijheid bedoeld. Anderzijds is het gedrag van de opvoeder van belang, als reactie op de behoeften van het kind. Het gedrag van opvoeder en kind beïnvloeden elkaar in een gezonde opvoedsituatie over en weer (Wally & Bijl-Van Gelder, 2012). Een moeder die troost en het kind verzorgt, geeft het kind wat het nodig heeft. Ze vangt de signalen op en reageert hierop. Hierdoor wordt veiligheid geboden. Hieronder een voorbeeld van een situatie waaruit blijkt dat de moeder op de juiste manier op haar zoon reageert. Door veiligheid te bieden raakt het kind veilig gehecht.

‘Een jongen van zes jaar, die buiten speelt. Hij valt en schaapt daarbij zijn knie. Huilend gaat Tobias naar binnen en laat zijn knie aan zijn moeder zien. Moeder troost door een arm om hem heen te slaan en te erkennen dat het pijn doet. Ze maakt dan het wondje schoon en plakt er een pleister op’ (Thoomes- Vreugdehil, 2012: 15).

Signalen van het kind opvangen en hier adequaat op reageren wordt ‘spiegelen’ genoemd. Spiegelen begint al in de babytijd. Moeder reageert dan op de geluiden en bewegingen van de baby. Spiegelen is een belangrijke interactie tussen het kind en zijn gehechtheidspersonen. Spiegelen is een van de nabijheidsvormen tussen ouders en het kind waardoor hechtingsgedrag ontwikkeld wordt. Met hechtingsgedrag laat het kind blijken zich te hechten en dat gebeurt in iedere ontwikkelingsfase op een andere manier (Thoomes- Vreugdehil, 2012). Een kind dat veilig gehecht is heeft vertrouwen in zijn omgeving. Wanneer de opvoeder even niet aanwezig is, heeft het kind het vertrouwen dat de opvoeder wel terugkomt. Een kind dat goed gehecht is heeft een balans gevonden tussen de nabijheid van zijn opvoeder en het ontdekken van zijn omgeving (Wally & Bijl-Van Gelder, 2012).

3.2 Onveilige hechting

In paragraaf 3.1 is beschreven hoe veilige hechting tot stand kan komen en wat veilige hechting inhoudt. Veilige hechting kan ontstaan door het bieden van veiligheid. Bij onveilige hechting is er geen sprake van veiligheid. In het hechtingsproces is iets niet goed gegaan, het proces is verstoord. Eerder is aangegeven dat gehechtheid plaatsvindt in een relatie. Veiligheid is een kenmerk van een gehechtheidsrelatie, wanneer dit niet aanwezig is ontstaan er gehechtheidsproblemen. Bij gebrek aan veiligheid zijn er drie algemene categorieën die hiervoor zorgen: mishandeling, seksueel misbruik en verwaarlozing (Thoomes- Vreugdehil, 2012). Wanneer dit speelt is er geen veiligheid voor een kind. Zo kan het voorkomen dat een ouder zijn kind pest door knuffels af te pakken en deze kapot te maken. Of dat een ouder iets beloofd heeft en vervolgens het kind uitlacht en zegt dat het niet doorgaat. Door dit soort gebeurtenissen in het leven van een kind leert het op de hoede te zijn en de ouder te wantrouwen.

De factoren die zorgen voor een onveilige hechting zijn: onveiligheid en het niet beschikbaar zijn van de ouders. Om tot een veilige hechtingsrelatie te komen is continuïteit van belang (Hoogsteder & De Vriese, 2004). Voor het opbouwen van een veilige relatie heeft het kind opvoeders nodig die er langdurig voor hem zijn. Wanneer er een ouder wegvalt wegens overlijden wordt de opbouw van de relatie afgebroken. Er wordt dan gesproken van een afgebroken gehechtheidsrelatie. Er is wel een gehechtheidservaring geweest, maar deze relatie is afgebroken. Dit is anders met kinderen die vanaf de geboorte veel wisselende contacten hadden en niet ervaren hebben wat een gehechtheidsrelatie is. In deze gevallen wordt er gesproken van non-attachment, er is geen hechtingsrelatie op gang gekomen.

Bij de omschrijving van problematische gehechtheid is een indeling gemaakt. Deze indeling is als volgt (Thoomes- Vreugdehil, 2012):

- Non-attachment(geen gehechtheidsrelatie): het kind maakt geen onderscheid tussen volwassenen. Deze vorm is ontstaan door veel wisselende contacten in de kindertijd. Hierdoor heeft het kind zich niet aan één persoon kunnen hechten.
- Secure base-stoornis(stoornis van veilige basis): het kind heeft een ernstig verstoorde relatie met een speciale verzorger. Dit ontstaat door een gebrek aan veiligheid en beschikbaarheid.
- Afgebroken hechtingsrelatie: het kind reageert op het verlies van een gehechtheidspersoon met een verstoorde reactie.

Bovenstaande indeling maakt het verschil duidelijk tussen het hebben van geen gehechtheidsrelatie, verstoring van een veilige basis en een afgebroken hechtingsrelatie. Deze indeling maakt duidelijk van waaruit een onveilige hechting kan ontstaan.

Naar aanleiding van de hechtingstheorie van Bowlby zijn er verschillende vormen van onveilige hechting gedefinieerd. Namelijk angstig-vermijdende, angstig- afwerende en gedesorganiseerde hechting. Wanneer een kind zich aan niemand veilig kan hechten, is het mogelijk dat er een reactieve hechtingsstoornis ontwikkelt. Deze stoornis komt zelden voor. De indeling van Thoomes-Vreugdenhil geeft aan van waaruit onveilige hechting kan ontstaan zo kan het kind vanaf de geboorte geen liefde ervaren hebben, maar kan het ook een gehechtheidspersoon op latere leeftijd verliezen waardoor de hechtingsrelatie afgebroken is en er een hechtingstoornis ontstaat. Bowlby geeft verschillende vormen van onveilige hechting aan met hierbij de kenmerken die kinderen vertonen.

Angstig-vermijdende hechting

Een kind dat angstig-vermijdend gehecht is ontdekt zijn omgeving wel, maar heeft hierbij weinig vertrouwen in zijn opvoeder. In plaats van hulp en steun bezorgt de opvoeder het kind vooral angst en spanning door de ervaringen die hij in het verleden heeft opgedaan. De opvoeder is weinig sensitief voor de behoeften van het kind en reageert vooral zakelijk of afwijzend op het kind. Doordat de opvoeder op deze manier interactie heeft met het kind, kan deze zijn opvoeder gemakkelijk loslaten en zoekt hij weinig steun en nabijheid. Het kind zal proberen het contact zoveel mogelijk te vermijden om te voorkomen dat hij afgewezen wordt. Een kind met deze vorm van hechting kan herkend worden aan het feit dat hij met zijn gedrag andere signalen afgeeft dan hij eigenlijk bedoeld. Het kind lijkt aan te geven dat hij wil ontdekken en afstand nodig heeft, maar eigenlijk wil hij het tegenovergestelde. Het kind zal zijn omgeving wel onderzoeken, maar zal deze vluchtig waarnemen. In het contact met andere kinderen blijven deze kinderen oppervlakkig. Het kind legt contact met andere kinderen, maar zal deze kinderen nooit zo dichtbij laten komen dat het kind gekwetst kan worden. Het kind kan doordat hij met veel kinderen contact legt een allemansvriend lijken. Het lijkt alsof deze kinderen veel vrienden hebben, maar in werkelijkheid hebben ze dit niet en bestaat de vriendschap uit een oppervlakkig contact. In het ontdekken van de wereld lijkt geen rem te zitten, deze kinderen lijken heel zelfverzekerd maar zijn dit eigenlijk niet (Wally & Bijl-Van Gelder,2012).

Angstig- afwerende hechting

Een kind met een vorm van angstig- afwerende hechting heeft niet het vertrouwen dat zijn opvoeder er voor hem is wanneer hij deze nodig heeft. Een kind met deze vorm van onveilige hechting heeft ervaren dat zijn opvoeder er de ene keer wel, en de andere keer niet voor hem is. De beschikbaarheid van de opvoeder is niet voorspelbaar. Dit heeft tot gevolg dat het kind niet gaat schuilen bij de opvoeder en de veiligheid hier niet meer zoekt. Deze kinderen zijn angstig om van hun opvoeder gescheiden te worden en kunnen bij scheiding in paniek raken. Het kind is dan nauwelijks meer gerust te stellen, ook niet wanneer de opvoeder terug komt. Zowel bij aanwezigheid als bij afwezigheid huult het kind veel. Daarnaast kan het kind boos en agressief gedrag vertonen naar de opvoeder, maar ook naar anderen (Wally & Bijl-Van Gelder,2012).

Gedesorganiseerde hechting

Een kind met een gedesorganiseerde hechting kan bij de opvoeder zijn veiligheid maar ook angst vinden. De reacties die het kind van de opvoeder heeft ontvangen waren zeer onvoorspelbaar en onsamenhangend. Hierdoor weet het kind niet wat hij kan verwachten. Wanneer een kind met deze vorm van hechting spanning ervaart, weet deze niet hoe te reageren. Het heeft de nabijheid nodig van de opvoeder, maar is bang om deze nabijheid te zoeken uit angst voor een negatieve reactie. Hierdoor ervaart het kind tegenstrijdige impulsen. Kinderen met deze vorm van hechting laten tegenstrijdige en onduidelijke reacties zien, zoals onrustig gedrag, zich niet laten troosten en teruggetrokken gedrag. Het gedrag kan in korte tijd sterk wisselen. Zo kan het voorkomen dat een kind aan het knuffelen is en een moment later plotseling begint te slaan. Ook kunnen kinderen bizarre, onvolledige of zeer langzame bewegingen laten zien. Hier kunnen zij in blijven hangen. Deze kinderen gedragen zich angstig en chaotisch(Wally & Bijl-Van Gelder,2012). 'Kinderen met een gedesorganiseerde hechting hebben de grootste kans op het ontwikkelen van een reactieve hechtingsstoornis of een andere gedrag- of psychische stoornis' (Wally & Bijl-Van Gelder,2012: 16)

Reactieve hechtingsstoornis

Wanneer een opvoeder lange tijd niet op de signalen en behoeften van een kind reageert, is het voor een kind onmogelijk om een hechtingsrelatie op te bouwen. De hechtingsproblemen kunnen dan zo groot worden dat er sprake is van een stoornis. In de psychologie wordt dit de reactieve hechtingsstoornis(RHS) genoemd. Er zijn een aantal punten die kenmerkend zijn voor de gedragingen van een kind met een hechtingsstoornis.

Kenmerken van een reactieve hechtingsstoornis (American Psychiatric Association, 2006)(Wally & Bijl-Van Gelder,2012).

- Opvallend geremd gedrag
- Overmatig waakzaam gedrag, de opvoeder in de gaten blijven houden
- Tegenstrijdige reacties op de opvoeder(bijvoorbeeld toenadering zoeken, maar de opvoeder tegelijkertijd op afstand houden)
- Bij lastige situaties geen steun en hulp zoeken bij de opvoeder(bijvoorbeeld niet getroost willen worden)
- Niet met de opvoeder willen meewerken
- Teveel of juist te weinig ontdekkend gedrag wanneer de opvoeder aanwezig is
- Geen of nauwelijks angst voor onbekenden

Een RHS mag alleen vastgesteld worden door bevoegde personen, zoals een gezondheidszorgpsycholoog, kinderpsychiater of orthopedagoog.

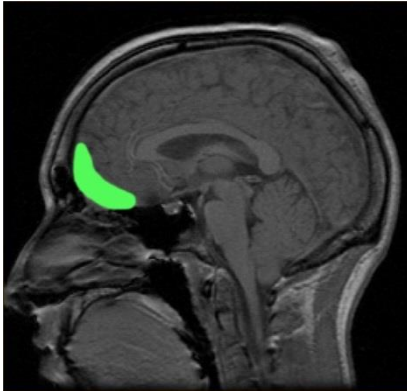
Thoomes-Vreugdehil heeft een indeling gemaakt die de kwaliteit van de hechtingsrelatie aangeeft en het ontstaan hiervan. Bowlby heeft naar aanleiding van zijn hechtingstheorie een indeling gemaakt die het gedrag van het kind per vorm zichtbaar maakt. Zo vermijden kinderen met een angstig-vermijdende hechting elk contact dat hun kan kwetsen en zijn de contacten die deze kinderen aangaan oppervlakkig. Bij angstig-afwerende hechting verzet het kind zich tegen de opvoeder nadat het kind ervaren heeft dat de opvoeder er niet voor hem is. Bij gedesoriënteerde hechting is het kind in de war. De opvoeder reageert niet volgens een bepaald reactiepatroon waardoor de reacties onvoorspelbaar zijn en zorgen voor onveiligheid. Bij een reactieve hechtingsstoornis heeft het kind geen hechtingsrelatie kunnen ervaren door het gebrek aan veiligheid en beschikbaarheid en heeft er zich een stoornis ontwikkeld.

Onveilige hechting ontstaat door ontbrekende factoren (veiligheid, beschikbaarheid en continuïteit) die nodig zijn om een hechtingsrelatie op te bouwen. Uit een onveilige hechtingsrelatie kan een hechtingsstoornis ontstaan. In deze paragraaf is duidelijk geworden hoe onveilige hechting tot stand komt en in welke vorm een hechtingsstoornis voorkomt. In paragraaf 3.3 wordt het verschil beschreven tussen veilige en onveilige hechting.

3.3 Verschil tussen veilige en onveilige hechting

Het verschil tussen veilige en onveilige hechting is kort te beschrijven. Wanneer de opvoeders veiligheid, beschikbaarheid en continuïteit bieden, voelen kinderen zich veilig en vertrouwen ze hun opvoeders. Hierdoor kan een veilige hechtingsrelatie ontstaan. Wanneer het aan een van deze factoren ontbreekt, kan er geen veilige gehechtheidsrelatie tot stand komen en kan er sprake zijn van een hechtingstoornis.

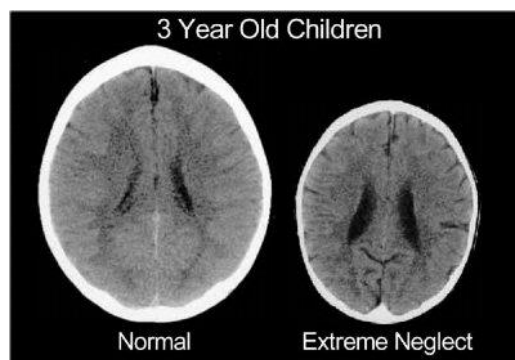
Een veilige hechting is van grote betekenis voor de ontwikkeling van een kind, maar ook voor ons welbevinden als volwassene. Alan Schore (1994)(Stroeken & Verdult,2006) heeft aangetoond dat ons hechtingspatroon opgeslagen wordt in de orbitofrontale cortex van de rechter hersenhelft (zie figuur 1). De orbitofrontale cortex bevindt zich ter hoogte van het oog en maakt onderdeel uit van de prefrontale cortex. Kinderen met een veilig hechtingspatroon vertonen andere hersenen, met meer bindingen tussen de hersencellen. Meer bindingen duidt op een betere ontwikkeling. Stroeken & Verdult (2006) geven aan dat het hechtingshormoon Oxytocine verstoord kan reageren bij kinderen

die weinig liefde ervaren. Het hechtingshormoon Oxytocine wordt tegen het eind van de zwangerschap door de hersencellen van de moeder aangemaakt. Oxytocine heeft verschillende functies. Het hormoon brengt het baren op gang en zorgt er na de bevalling voor dat de melkproductie op gang komt. Verder zorgt het hormoon ervoor dat er een band ontstaat tussen moeder en kind. Tijdens het zogen en spelen met het kind zorgt Oxytocine, door zijn werking op de hersenen, ervoor dat de moeder een warme interactie heeft met het kind en zich hecht aan het kind (Swaab,2010).

Figuur 1: Orbitofrontale cortex (Stroeken & Verdult,2006)

Dat er verschillen te vinden zijn in de hersenen is duidelijk. Kinderen die veilig gehecht zijn en zich veilig voelen doorlopen een normale ontwikkeling en de hersenen ontwikkelen zich volop. Kinderen die onveilig gehecht zijn en de noodzakelijke stimuli als liefdevolle aanraking en sociaal contact gemist hebben ontwikkelen zich niet optimaal. Wanneer er sprake is van extreem emotionele en sociale verwaarlozing is te zien dat de hersenen zich niet goed ontwikkelen (Mulder de,2012). Figuur 2 geeft de hersenen van een kind met een normale hersenontwikkeling en de hersenontwikkeling van een verwaarloost kind weer. Hierop is te zien dat kinderen met liefdevolle aanrakingen en sociaal contact een normale hersenontwikkeling doorlopen en kinderen die dit moeten missen geen normale hersenontwikkeling doorlopen. Het verschil tussen veilige en onveilige hechting mag duidelijk zijn. Wanneer een kind veilig gehecht is en het liefde heeft ervaren kan het ook genieten van liefde die het krijgt van anderen. Kinderen met een hechtingsstoornis hebben er moeite mee wanneer er liefde getoond wordt.

Figuur 2: Verschil in hersenontwikkeling (Mulder de, 2012)

Hoofdstuk 4: Aangaan van vriendschappen

Vriendschap is een begrip dat veel mensen kennen, maar wanneer is een leuk contact een vriendschap? Veel mensen hebben vrienden in hun leven, maar er zijn mensen waarbij het aangaan van vriendschappen een probleem vormt. Het is niet vanzelfsprekend dat er vriendschappen zijn. Vriendschappen moeten gemaakt en onderhouden worden. Harry Stack Sullivan is de eerste wetenschapper geweest die zich heeft verdiept in de betekenis van vriendschappen (Van der Ploeg, 2007). Sullivan wees op twee aspecten van vriendschappen. Het eerste aspect: vriendschap is een belangrijke positieve factor in de ontwikkeling van kinderen. Binnen een vriendschap ontwikkelen kinderen gevoeligheid voor wat er in andere kinderen omgaat. Het tweede aspect van vriendschappen is dat kinderen met vrienden meer zelfvertrouwen op doen en maken van daaruit ook makkelijker contact met andere leeftijdsgenoten. Verder in zijn onderzoek geeft Sullivan aan dat vriendschappen pas ontstaan in de prepuberteit tussen 8 en 10 jaar. Voor die tijd kunnen er volgens Sullivan geen vriendschappen ontstaan (Van der Ploeg, 2007). In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de term 'vriendschap' en het belang hiervan.

4.1 Term vriendschap

Volgens van der Ploeg (2007) valt de term vriendschap als volgt te formuleren: 'vriendschap is te beschouwen als een min of meer langdurige relatie tussen (meestal) leeftijdsgenoten, die vooral gebaseerd is op wederzijds vertrouwen'. Er zijn verschillende aspecten die kenmerkend zijn voor vriendschap. Een van deze aspecten is betrouwbaarheid. Kinderen verwachten bij vriendschap dat hun vriend/vriendinnetje zich aan de afspraken houdt en een geheim kan bewaren. Er zijn meerdere aspecten vastgesteld die binnen vriendschap een rol spelen. Zo zijn er door van der Ploeg (2007) vijf basiselementen van vriendschappen ontstaan. Deze vijf elementen bestaan uit: 'elkaar vertrouwen, elkaar helpen, met elkaar optrekken, figuurlijk dicht bij elkaar staan, weinig conflicten met elkaar hebben'.

Aan de hand van de vijf basiselementen is het mogelijk meer inzicht te krijgen in de term 'vriendschap'. Door deze vijf basiselementen kan ook de kwaliteit van vriendschappen beschreven worden. Hoe meer van de vijf elementen aanwezig zijn, hoe sterker en diepgaander de vriendschappen zijn. Omgekeerd geldt dat hoe minder elementen aanwezig zijn, hoe oppervlakkiger de vriendschappen zijn. Tussen deze twee uitersten zitten meerdere variaties. Vriendschappen kunnen heel diep gaan, maar kunnen ook aan de oppervlakte blijven.

De aard van vriendschappen wordt bepaald door leeftijd. De vriendschappen van jonge kinderen zijn anders opgebouwd dan vriendschappen van volwassenen. Bij jonge kinderen gaat het om het samen spelen. Bij oudere kinderen in de basisschoolleeftijd gaat het om elkaar helpen. In deze paragraaf is beschreven wat er onder de term 'vriendschap' wordt verstaan volgens van der Ploeg (2007).

4.2 Belang van vriendschappen

Door verschillende onderzoekers is er onderzoek gedaan naar het belang van vriendschappen. Dit zijn onder andere: Harry Stack Sullivan, Susan Sheridan en William Damon (Van der Ploeg, 2007). Reiny de Fijter (2000) geeft in het boek 'vrienden in overvloed' aan dat vriendschappen voor de sociale ontwikkeling van kinderen een cruciale rol spelen. Hij benoemt het volgende: 'Vrienden hebben veel invloed. Door vriendschappen leren kinderen omgaan met anderen. Ze leren hoe ze moeten samenwerken en hoe ze compromissen kunnen sluiten. Ze leren hoe ze besluiten kunnen

nemen en problemen op moeten lossen. In hun vriendschap leren ze het belang van delen, praten met elkaar en elkaar helpen. Je leert door vriendschappen dat het belangrijk is bij een groepje te horen: dat geeft je identiteit. Je ontdekt hoe je groepsleden kunt steunen en zelf steun kunt krijgen van de groepsleden. Doordat kinderen weten dat ze ergens bij horen kan het gevoel van trots zich ontwikkelen' (De Fijter,2000:11). Op deze wijze krijgen kinderen het gevoel dat ze er mogen zijn. Voor sommige kinderen is het maken van vrienden gemakkelijk maar voor anderen is het noodzakelijk sociale vaardigheden te leren om vriendschappen te kunnen sluiten.

Van der Ploeg (2007) geeft aan dat het hebben van vrienden een positieve invloed kan hebben op de ontwikkeling van een kind. Onderzoekers hebben vastgesteld dat kinderen met vrienden zich op verschillende gebieden beter ontwikkelen. Door vriendschappen leren kinderen wat er in andere kinderen omgaat. Vriendschappen hebben nog een positief effect. Vriendschappen kunnen compenserend en beschermend werken. Voor kinderen die een slechte relatie met hun ouders hebben, kunnen vriendschappen een belangrijk tegenwicht bieden. Het begrip en sympathie die deze kinderen niet thuis kunnen vinden, vinden ze wel in vriendschappen. Van der Ploeg is het gedeeltelijk met De Fijter eens. Hij vindt dat vriendschappen bijdragen aan de ontwikkeling. Van der Ploeg geeft aan dat de ene vriendschap de andere niet is. Het blijkt dat hoe hechter de vriendschap hoe positiever de ontwikkeling uitpakt. Van der Ploeg geeft aan dat er niet overdreven moet worden. 'Het blijkt dat kinderen die vriendschappen hebben over goede communicatieve en sociale vaardigheden beschikken maar vooral dankzij deze eigenschappen tot vriendschappen zijn gekomen'. Met andere woorden, vriendschappen zijn volgens van der Ploeg eerder een gevolg van de genoemde vaardigheden dan dat vriendschappen de sociale vaardigheden versterken. Dit neemt niet weg dat vriendschappen hier niet aan bijdragen. Het is wel zo dat kinderen een aantal sociale vaardigheden nodig hebben om vriendschappen aan te gaan. In paragraaf 4.4 wordt verder ingegaan op deze vaardigheden. Een andere reden tot kritiek op de positieve effecten van vriendschap is, dat niet alleen het hebben van vrienden bijdraagt aan de ontwikkeling van kinderen. Meerdere aspecten dragen bij aan de ontwikkeling van kinderen. Vriendschappen zijn wel van belang voor de ontwikkeling van kinderen, maar zijn niet de enige factor.

4.3 Vriendschapsontwikkeling

In de basisschoolleeftijd gaat vriendschap een steeds belangrijkere rol spelen. In de periode dat kinderen op de basisschool zitten verandert de manier van kijken tegenover vriendschappen. Volgens ontwikkelingspsycholoog William Damon (Feldman,2007) doorlopen kinderen drie stadia in de beleving van vriendschap. Steven Pont (2013) beschrijft hier 3 fasen van.

Fase 1: vriendschap gebaseerd op gedrag

Deze fase loopt van 4- tot 7- jarige leeftijd. We hebben het hier over de kleuterperiode. Deze fase kenmerkt zich doordat de nadruk ligt op het gedrag. Damon beschrijft het als volgt: 'kinderen in dit stadium zien vrienden als kinderen die hen aardig vinden en met wie ze speelgoed en andere activiteiten delen. Ze beschouwen kinderen met wie ze de meeste tijd doorbrengen als vrienden' (Feldman,2007:399). In deze fase is een vriend of vriendin een persoon met wie veel activiteiten gedaan worden.

Fase 2: vriendschap gebaseerd op vertrouwen

Deze fase loopt van 8-10 jaar. Deze fase in de vriendschapsontwikkeling is gebaseerd op vertrouwen. Kinderen ontwikkelen een gecompliceerde kijk op vriendschap (Feldman,2007). Vrienden worden

beschouwd als kinderen die er zijn als je ze nodig hebt. Wanneer het vertrouwen wordt geschonden, moet het eerst weer hersteld worden. In deze fase groeit het aantal geheime clubjes. Wie een geheim kan bewaren, is te vertrouwen (Pont,2013).

Fase 3: vriendschap gebaseerd op psychologische kenmerken

Deze fase vindt plaats in de laatste klas van het basisonderwijs. Deze fase betreft een leeftijd van 11 plus. Intimiteit en loyaliteit zijn de belangrijkste criteria voor vriendschap. De vriendschap wordt gekenmerkt door psychische nabijheid, wederzijdse openheid en exclusiviteit (Feldman,2007). Deze fase gaat richting een volwassen vriendschap, de vriendschap kan bestaan ondanks verschillen in interesse (Pont,2013).

4.4 Wat is er nodig voor vriendschap?

Kinderen moeten moeite doen om bevriend te raken met anderen, al lijken bij sommige kinderen vriendschappen uit de lucht te vallen. Vriendschap is een relatie tussen personen, hier moet aan gewerkt worden. Er zijn kinderen die heel veel vrienden hebben en kinderen met weinig vriendschappen.

In elke leeftijdsfase zijn bepaalde vaardigheden van belang. Bij kinderen op de basisschool gaat het vooral om het ontwikkelen van het vermogen om op een passende manier in het leven van alledag met anderen om te gaan in allerlei verschillende situaties. Daar zijn al heel wat sociale vaardigheden voor nodig. (De Fijter,2000)

Emotie en gedrag zijn twee aspecten die van belang zijn bij het maken van vrienden. Volgens Van der Ploeg (2007) zijn emoties een snel reagerend radarsysteem dat mensen in staat stelt betekenis te geven aan onze omgeving om hier vervolgens op te kunnen reageren. Naar mate de ontwikkeling vordert, hoe verfijnder de emoties worden. Emoties verschillen per kind, niet alleen de intensiteit maar ook het vermogen om de emoties te reguleren. Het vermogen om emoties te kunnen reguleren is erfelijk bepaald. Kinderen die hun emoties niet goed weten te hanteren zijn onder te verdelen in twee groepen. Er zijn kinderen die weinig of geen controle hebben over hun emoties en snel vervallen in driftbuien. Aan de andere kant zijn er kinderen die hun emoties teveel onderdrukken. Voor beide groepen kan dit een verhoogd risico vormen op agressief of angstig gedrag. Het reguleren van emoties omvat niet alleen de eigen emoties. Wanneer een kind geleerd heeft op de juiste manier om te gaan met emoties heeft het in de gaten in welke situatie het verkeerd en kan het juist reageren op andere kinderen in bepaalde situaties. Een kind zal de emoties van andere kinderen kunnen begrijpen en hier op in kunnen spelen, wat zorgt voor een prettige omgang. Niet alle kinderen hebben het vermogen om gedrag te tonen wat passend is bij de situatie. Dit is iets wat kinderen in de loop der jaren leren, door te ervaren wat passend is en wat niet. Er is aangetoond dat deze kinderen op latere leeftijd problemen krijgen met het omgaan met leeftijdgenoten. Te weinig controle over het eigen gedrag zorgt voor botsingen en conflicten met de omgeving.

Voor het maken van vrienden hebben kinderen sociale competenties nodig. Sociale competentie is volgens van der Ploeg (2007): het vermogen om zo met anderen om te gaan dat zowel de belangen van de persoon zelf, als de belangen van de ander zoveel mogelijk tot hun recht komen en worden gerespecteerd. Het belangrijkste onderdeel van de sociale competentie is volgens hem de affectieve component, deze component zorgt voor het reguleren van emoties en het gedrag. Kinderen zijn druk bezig met hun eigen ontwikkeling, maar horen ook rekening te houden met de wensen en behoeften van anderen. Wanneer kinderen niet gevoelig zijn voor wat andere kinderen denken, voelen en

willen missen zij aansluiting met leeftijdsgenoten. Zonder deze aansluiting kan een kind zich niet volledig ontplooien op sociaal gebied (Van der Ploeg, 2007).

Susan Sheridan die onderzoek heeft gedaan naar het belang van vriendschappen geeft de volgende definitie van sociale vaardigheden:

Aangeleerd gedrag dat voor kinderen nodig is om op een succesvolle manier om te kunnen gaan met anderen in allerlei verschillende situaties, waaronder de school en de maatschappij (De Fijter, 2000).

Susan Sheridan onderscheidt 3 soorten sociale vaardigheden die kinderen nodig hebben voor het aangaan van vriendschappen. Op de eerste plaats hebben kinderen interpersoonlijke vaardigheden nodig. Dit zijn vaardigheden als: verontschuldigen aan kunnen bieden, impulsief gedrag kunnen beheersen en compromissen kunnen sluiten. Een andere vaardigheid is het omgaan met sterkere emoties zoals woede, frustratie of teleurstelling. Een derde en laatste vaardigheid is het nemen van verantwoordelijkheid voor het eigen gedrag. Kinderen die over deze vaardigheid beschikken zijn in staat om doelen te stellen en problemen op te lossen. Ze weten wanneer een conflict ontstaan is door hun toedoen en proberen hier vervolgens oplossingen voor te zoeken (De Fijter, 2000).

4.5 Op welke manier maken kinderen contact met leeftijdsgenoten?

Zoals eerder benoemd ontstaan vriendschappen niet vanzelf en hebben kinderen bepaalde vaardigheden nodig om een vriendschap aan te kunnen gaan. Wanneer een kind over de genoemde vaardigheden beschikt kan het een vriendschap aangaan.

Kinderen moeten moeite doen om vriendschappen aan te gaan. Volgens Van der Ploeg (2007) begint het met het aftasten van elkaar. In de beginfase van een vriendschap is er nog veel onzekerheid en zijn de duidelijk waarneembare kenmerken van belang. In de eerste ontmoeting kan al eerder verkregen informatie over de ander meespelen, hier kan het gaan om informatie dat een kind gehoord heeft van de ouders. Ouders kunnen al het een en ander over een kind gezegd hebben die nog ontmoet zal worden. Na een tijdje worden er signalen over en weer opgevangen die erop wijzen dat het kind aardig gevonden wordt. Deze signalen zullen zorgen voor meerdere ontmoetingen, waardoor er nog meer zekerheid gewonnen wordt.

Hoofdstuk 5: Hechtingsstoornis en vriendschap

In het vorige hoofdstuk is ingegaan op kinderen en vriendschap. Beschreven is wat er onder vriendschap verstaan wordt, hoe de vriendschapsontwikkeling verloopt en wat kinderen nodig hebben om vriendschappen aan te gaan. Kinderen met problemen in de hechting of een hechtingsstoornis gaan anders om met vriendschappen. Zoals in het vorige hoofdstuk omschreven is hebben kinderen bepaalde vaardigheden nodig om vriendschap te sluiten. Het kunnen beheersen van eigen emoties en gedrag is van belang. Bij kinderen met een hechtingsstoornis vormen de verschillende vaardigheden die nodig zijn bij vriendschappen een probleem. In dit hoofdstuk zal beschreven worden wat kinderen met een hechtingsstoornis onder vriendschap verstaan en hoe zij hier mee omgaan.

5.1 Gedrag van kinderen met een hechtingsstoornis in contact met leeftijdsgenoten

Mensen en kinderen gaan een relatie aan met mensen, dieren en dingen. Kinderen met een hechtingsstoornis hebben moeite met het aangaan en onderhouden van deze relaties. De manier waarop kinderen met een hechtingsstoornis zich opstellen in het contact met anderen is anders dan bij andere kinderen. Vooral bij jonge kinderen zie je vaak dat zij niet geremd zijn in hun contact met volwassenen. De kinderen zullen op schoot kruipen en er is geen sprake van enige afstand. Wanneer de volwassene meer diepgang wil bereiken en over persoonlijke zaken wil spreken trekken de kinderen zich vaak terug. Het contact dat de kinderen hebben met hun omgeving ervaren zij volgens Hans van der Ham (2002) als functioneel. Er wordt door de kinderen geprofiteerd van de relatie tussen henzelf en de ander. Van wederkerigheid in een relatie is over het algemeen geen sprake.

Kinderen komen er door ervaringen achter hoe zij zich 'horen' te gedragen in een vriendschap of een groep kinderen. Kinderen met een hechtingsstoornis hebben hier meer moeite mee. Kinderen met een hechtingsstoornis worden niet geremd door hun lichamelijke en emotionele norm. Wanneer deze kinderen in een groep zijn brengen zij een hoge mate van vooringenomenheid mee. Dit zorgt ervoor dat gezonde kinderen ze aanschouwen als onaangename spelgenoten die met hun primitief onbeheerste en veelal negatief gedrag de sfeer in de groep verstoren, belasten en hinderen (Lange de,2005).

Kinderen met een hechtingsstoornis zijn in een vriendschap op zoek naar andere dingen dan gewone kinderen. Gewone kinderen zoeken contact vanuit een basis van positieve lichamelijke en affectieve betrokkenheid met de wereld. Kinderen met een hechtingsstoornis zoeken contact met kinderen vanuit een vacuüm. Deze kinderen zoeken vriendschap om te kunnen vluchten uit een onaangename omgeving. Ze zijn op zoek naar een plaats waar ze zich gelukkig kunnen voelen, een plaats waar ze bevestiging, veiligheid en geborgenheid kunnen vinden. Ze zijn op zoek naar de veiligheid en geborgenheid die ze in de relatie met hun ouders niet ervaren hebben. Kinderen met een hechtingsstoornis hebben vaak hoge verwachtingen van leeftijdsgenoten. Vaak loopt dit op een teleurstelling uit want andere kinderen willen niet met hen spelen vanwege hun gedrag. Ze kunnen gewoon niet meedoen met anderen (Lange de,2005).

5.2 De behoefte aan ondersteuning

Kinderen met een hechtingsstoornis hebben behoefte aan ondersteuning bij het aangaan en onderhouden van vriendschappen. Zonder ondersteuning is het voor deze kinderen niet mogelijk om een vriendschap aan te gaan. Vanwege de ervaringen in hun jongere jaren zijn ze hun vertrouwen in de mensen kwijtgeraakt en is het voor hun moeilijk om een vriendschap aan te gaan. Kinderen met een hechtingstoornis hebben over het algemeen behoefte aan duidelijkheid van hun omgeving (Pearce, 2009). Ze willen graag weten waar zij aan toe zijn want dat creëert veiligheid. Bij het aangaan van vriendschappen is die veiligheid van belang. Vanuit een veilige omgeving durven de kinderen stappen te zetten om contact te zoeken met anderen. Ze hebben een persoon in de omgeving nodig die voorspelbaar is en hierdoor betrouwbaar.

Er zijn kinderen die zich aan niemand kunnen hechten, maar ook kinderen die zich aan veel mensen hechten en ongepast hechtgedrag vertonen bij mensen die ze nog niet eerder gezien hebben. Deze kinderen hebben behoefte aan het selectief leren hechten. Wanneer kinderen zich aan iedereen hechten is de kans op verlaten worden aanwezig. Het is van belang dat de kinderen zich hechten aan 'veilige' mensen zodat zij de kans op verlating verkleinen. Onder veilige mensen worden mensen verstaan die voorspelbaar zijn in hun gedrag en duidelijk zijn naar de kinderen toe (Lange de, 2005).

5.3 Ondersteuning bieden

Zoals eerder beschreven is, is het voor kinderen met een hechtingsstoornis moeilijk om met andere kinderen om te gaan. Samenwerken op school kan dan ook een probleem vormen. De kinderen ondervinden vaak een probleem met samenwerken, doordat het aangaan en onderhouden van sociale relaties moeilijk is. De kinderen proberen vaak reacties bij andere kinderen uit te lokken op een niet zo leuke manier. Deze reacties kunnen de kinderen uitlokken door naar andere kinderen te schelden, gemene dingen te zeggen of lichamelijke contact te zoeken zoals het trekken aan haren of schoppen of slaan. Als leerkracht is het volgens Haxe (2002) van belang dat je de kinderen leert om geen reacties uit te lokken, maar ze het belang laat zien van het geaccepteerd worden.

De houding van de leerkracht is van belang. Dit is niet alleen het geval bij kinderen met een hechtingsstoornis. Aan de houding van de leerkracht is veel af te lezen. De houding van de leerkracht draagt bij aan de sfeer in de klas. Kinderen met een hechtingsstoornis vragen om een luisterende, positieve en stimulerende houding. De kinderen hebben behoefte aan structuur, veiligheid en rust. Het is de taak van de leerkracht om hier voor te zorgen. Kinderen met een hechtingsachterstand voldoen waarschijnlijk niet aan de leervoorwaarden van een basisschool. De concentratie van de kinderen is vaak een probleem. Om de kinderen hierbij te helpen is het van belang dat zij op een rustige plek kunnen werken. Dit betekent een plek met zo min mogelijk prikkels van de omgeving. Het liefst een tafel met 'muurtjes' (Haxe, 2002).

Verder zijn duidelijke grenzen belangrijk. De kinderen hebben behoefte aan duidelijkheid. Dit zorgt ervoor dat ze weten wat er gaat gebeuren en dit draagt bij aan een veilige omgeving. Behalve een luisterende positieve stimulerende houding is het van belang dat je de kinderen zakelijk benaderd. Dit lijkt op een grote tegenstelling, maar niets is minder waar. Veel kinderen moeten leren om minder een allemansvriend te zijn en moeten leren om selectief te hechten. Bij deze kinderen is het van belang om ze zakelijk te benaderen zodat zij zich nog niet aan jou als leerkracht gaan hechten. Pas in een later stadium kan er emotionele nabijheid gezocht worden en kan er aan een relatie

gebouwd worden. Dit wordt echter wel afgeraden aangezien je als leerkracht een kind na een jaar weer verlaat en het dan weer de pijn ervaart van het 'verlaten' worden.

In het boek 'Kinderen met ernstige problemen' van Marleen Haxe (2002) wordt een overzicht weergegeven van verschillende aandachtspunten met betrekking tot de omgang met een kind met een hechtingsstoornis. Deze zijn als volgt:

Bijzonderheden ten aanzien van omgang met medeleerlingen:

- Voorkom verveling en vernielzucht
- Wederkerigheid in relaties ontbreekt
- Heeft zakelijke benadering nodig
- Mogelijk provocerend seksueel gedrag
- Weinig oogcontact
- Allemansvriend, komt niet verder dan oppervlakkig contact
- Vindingrijk in pesten en mensen onderling uitspelen

Reactie van leerling op kritiek/straf:

- Voorkom negatieve interactiespiraal
- Kans op extreem tegengestelde reactie
- Beloning/straf heeft alleen effect bij directe gevolgen

Met bovenstaande punten kan je als leerkracht rekening houden. Kinderen met een hechtingsstoornis hebben van de leerkracht een stuk veiligheid nodig. De leerkracht moet voorspelbaar zijn in het gedrag. Dit creëert veiligheid voor het kind. Vanuit een gevoel van veiligheid, kan het kind stappen zetten om contact te maken met andere kinderen. De leerkracht kan hierin begeleiden door het kind te laten merken dat je aanwezig bent en het kind voor hulp naar jou kan gaan. In de klassensituatie zelf kan je als leerkracht de sociale vaardigheden stimuleren door kinderen samen te laten werken. Hierbij is het wel genoodzaakt om te begeleiden, tenzij de kinderen al verschillende sociale strategieën aangeleerd hebben die ervoor zorgen dat ze bij een uit de hand lopend conflict hulp inschakelen.

De literatuur geeft aan dat de kinderen op zoek zijn naar veiligheid en geborgenheid in vriendschappen omdat zij dit nog niet eerder ervaren hebben. De literatuur geeft aan dat de leerkracht een kind in het begin zakelijk moet benaderen omdat dit veiligheid creëert voor het kind. Het gedrag van de leerkracht wordt er voorspelbaar door. Verder is het voor de leerkracht van belang om duidelijke grenzen aan te geven, dit ook weer zodat het kind weet wat het kan verwachten. Door het praktijkonderzoek zal naar voren komen welke behoeften kinderen met een hechtingsstoornis hebben bij het aangaan van vriendschappen en zal het gedrag dat kinderen met een hechtingsstoornis vertonen in contact met leeftijdsgenoten verhelderd worden vanuit praktijksituaties.

B. Praktijkgedeelte

Hoofdstuk 6: Methoden van onderzoek

De vraag die centraal staat is: 'Welke behoefte aan ondersteuning hebben kinderen (10/11 jaar) met een hechtingsstoornis bij het aangaan van vriendschappen?' In het praktijkgedeelte beschrijf ik de methode van onderzoek, de onderzoeksdoelgroep, het analyseplan en mijn bevinden na afronding van het onderzoek.

Methode van onderzoek

Ik heb ervoor gekozen om twee kinderen volledig in beeld te brengen zodat ik me kan verdiepen in kinderen met een hechtingsstoornis. Ik wil graag de behoeften naar boven halen die kinderen met een hechtingsstoornis kunnen hebben bij het aangaan van vriendschappen. Ik wil het liefst door de kinderen zelf achter deze behoeften zien te komen.

Het onderzoek dat ik uit ga voeren is een kwalitatief onderzoek. 'Kwalitatief onderzoek bestaat uit een onderzoeksstrategie waarbij het te bestuderen onderzoeksprobleem zo open mogelijk tegemoet wordt getreden, zonder expliciet geformuleerde modellen, begrippen, theorieën of hypothesen vooraf. Er wordt direct aangesloten bij de onderwijskundige praktijk' (Kallenberg & Koster, 2011:48).

Dat het onderzoek een kwalitatief onderzoek wordt past bij mijn onderzoeksvraag.

Er zijn te weinig kinderen met een hechtingsstoornis om een kwantitatief onderzoek te doen.

Wanneer ik kijk naar mijn onderzoeksvraag dan is een kwalitatief onderzoek de juiste manier om tot antwoorden te komen.

De methode van onderzoek is een casestudy. Ik ben me bewust van het feit dat de conclusies van dit onderzoek geen algemene geldigheid hebben, maar dit betekent niet dat de uitkomsten van het onderzoek niet relevant kunnen zijn. Zoals hierboven al beschreven is het onderzoek niet groot genoeg om conclusies te kunnen trekken over andere kinderen met een hechtingsstoornis. Elk kind is hierin anders en toont onderlinge verschillen. Aangezien het een casestudy betreft kan de onderzoeksgroep ook niet veel groter. Om voor een grotere betrouwbaarheid te zorgen zal ik twee kinderen in beeld brengen.

Door het onderzoek wil ik ontdekken welke behoeften kinderen met een hechtingsstoornis hebben bij het aangaan van vriendschappen. Door in gesprek te gaan met de twee kinderen, (pleeg)vader, (pleeg)moeder en leerkrachten wil ik ontdekken wat de leerkracht en de vader en/of moeder al doen om het kind te helpen en welke behoefte het kind zelf heeft op dit gebied. Deze kan ik vertalen naar algemenere behoeften die kinderen met een hechtingsstoornis nodig hebben.

Onderzoeksdoelgroep

De onderzoeksgroep draait om twee kinderen met een hechtingsstoornis in de leeftijd van 10/11 jaar. Rekening houdend met de privacy kan ik niet aangeven wie mijn respondenten zijn. Wel kan ik het volgende vertellen. Kind A betreft een schoolgaand meisje in de leeftijd van 10 jaar. Zij heeft een reactieve hechtingsstoornis en zit op speciaal onderwijs. Ze woont vanaf haar eerste levensjaar in een pleeggezin. Ze is niet gewisseld van gezin, ze is in dit gezin gekomen in haar eerste levensjaar en zal hier blijven tot haar 18^e levensjaar. Haar pleegvader en pleegmoeder hebben deelgenomen aan het onderzoek. Kind B betreft een schoolgaand meisje in de leeftijd van 11 jaar. Ze is geadopteerd als baby en zit op regulier onderwijs in groep 6. Haar adoptievader en adoptiemoeder hebben deelgenomen aan het onderzoek. In beide gevallen zijn het kind met een hechtingsstoornis, de beide

ouders en de leerkracht participanten binnen het onderzoek. De totale onderzoeksgroep heeft een grootte van N=8.

Meetinstrumenten

Voor mijn onderzoek worden gesprekken gevoerd met de(pleeg)vader en (pleeg)moeder van de kinderen waar mijn onderzoek om draait. Hierbij wordt gebruikt gemaakt van een open interview bij de (pleeg)vader en (pleeg)moeder en de twee kinderen. Voor een zo volledig mogelijk beeld worden ook de leerkrachten van beide kinderen geïnterviewd. De gegevens die ik verzamel, verzamel ik door middel van open interview. Het houden van open interviews is mijn meetinstrument.

Bij een interview is het van belang dat je kennis hebt van de zaken waar je over gaat interviewen (Saunders & Lewis, 2011). Door het literatuuronderzoek voorafgaand aan het praktijkonderzoek te schrijven, heb ik me kunnen verdiepen in de literatuur en heb ik de nodige kennis voor het praktijkdeel.

De interviews die ik ga houden met beide kinderen zullen dezelfde vragen bevatten. Ditzelfde geldt voor de interviews met de (pleeg)vader, (pleeg)moeder en de interviews met de leerkrachten. Bij de onderzoeksinstrumenten die ik wil gaan gebruiken kan de invloed van mij als onderzoeker groot zijn. Ik ben geen neutrale buitenstaander, ik leid het gesprek en ik heb tijdens het gesprek ook eigen inbreng. Hierdoor kan ik niet voorspellen in welke mate de vraagstelling de antwoorden zal beïnvloeden. Graag wil ik rekening houden met de subjectiviteit bij deze manier van onderzoek doen. Dit ga ik doen door van te voren in mijn interview de deelonderwerpen te beschrijven (bijlage 3). Door de deelonderwerpen te beschrijven geef ik aan welke inzichten ik wil bereiken door te interviewen zonder een richting op te sturen.

Dataverzameling

Een belangrijk onderdeel bij onderzoek doen is de dataverzameling. Hieronder is beschreven hoe ik mijn data verzamel.

Wanneer ik mijn participanten ga interviewen wordt er gestart met het vragen naar feitelijke gegevens. In het begin van het interview worden deze feitelijke gegevens vastgelegd. Deze gegevens bestaan uit: geslacht, leeftijd kind en schoolverloop. Bij de leerkracht zal dit bestaan uit: aantal jaar leerkracht en ervaring met kinderen met hechtingsstoornissen. Na de feitelijke informatie start de introductie van het interview. Hierin geef ik aan wat er aan bod komt in het interview, duur van het interview, wat er met de informatie zal gebeuren en zal ik vragen of het akkoord is dat er een geluidsopname gemaakt wordt. De bovenstaande punten worden voorafgaand aan het interview bekend gemaakt aan de respondenten zodat er gelegenheid is om op- en aanmerkingen kenbaar te maken.

De opname van het interview wordt gebruikt om zelf een weergave van het interview te kunnen geven. Wanneer ik een weergave heb gemaakt van het interview wordt deze weergave verstuurd naar de geïnterviewde. Ik wil de geïnterviewde de gelegenheid geven aanpassingen of aanvullingen kenbaar te maken. Tijdens de mailwisselingen met de respondenten wordt kenbaar gemaakt wat het doel is van het interview, de geschatte tijdsduur en geef ik aan dat ze tijdens het proces van het interviewen en verwerken gelegenheid krijgen aanpassingen aan te geven.

Data-analyse

Nadat de data verzameld is, wordt er gestart met de data-analyse. Hierbij worden de interviews uitgewerkt om zo te kunnen ontdekken wat de behoeften van kinderen met een hechtingsstoornis zijn omtrent vriendschap en welke ondersteuning zij hierbij nodig hebben. De interviews ga ik opnemen waardoor het voor mij makkelijker wordt om een goede weergave te geven van de interviews. Ik ga de interviews vervolgens transcriberen. Dit doe ik als volgt. Ik ga de opname uittypen waarbij ik streef naar volledigheid. Ik ga de opname meerdere keren beluisteren om eventuele moeilijk verstaanbare passages correct weer te geven. Ik houd me bij het transcriberen aan de woordkeuze van de sprekers en fouten in de zinsbouw worden niet gecorrigeerd. Niet-relevante tekst, te denken valt aan: gestotter, momenten van stilte, stopwoorden worden weggelaten om de leesbaarheid te vergroten.

Nadat de interviews getranscribeerd zijn worden transcribaties opnieuw doorgenomen en opvallende passages gemarkeerd. Dit zijn passages die zinvolle informatie geven over de deelonderwerpen (bijlage 3) die ik in de interviews naar voren wil laten komen. De interviews zal ik indelen in verschillende kopjes om overzicht te creëren. Vervolgens ga ik verschillende codes geven aan woorden uit de interviews. Woorden die informatie geven over de deelonderwerpen die ik vastgesteld heb ga ik coderen. Wanneer ik de codes heb vanuit de uitgewerkte interviews ga ik ze verwerken in een codeboom. Dit is een schema met woorden onderverdeeld in de verschillende thema's. Onder de verschillende thema's worden de codewoorden gehangen die de geïnterviewde aangaven bij deze onderwerpen.

Om meer overzicht te creëren wordt per onderdeel en per participant aangegeven welke codewoorden zij benoemd hebben. Vervolgens wordt hierbij aangegeven wat mij opvalt. In hoofdstuk 7 worden de onderzoeksresultaten vermeldt om vervolgens in hoofdstuk 8 tot een conclusie te komen.

Hoofdstuk 7: Onderzoeksresultaten

Door het afnemen van de interviews bij de kinderen, ouders en leerkrachten is een volledig beeld ontstaan over de vriendschappen rondom twee kinderen met een hechtingsstoornis. In dit hoofdstuk wordt een weergave gegeven van de codes uit de interviews en wordt aangegeven wat mij hierbij opgevallen is.

7.1 Codes

Door het uitwerken van de interviews en het labelen en coderen heb ik overeenkomsten en verschillen kunnen ontdekken. Hieronder ziet u de codeboom die ontstaan is door het uitwerken van de interviews. In de codeboom staan de codes vermeld die in de interviews vaak naar voren kwamen. In 7.2 vindt u de tabellen waarin de codes per participant vermeldt worden.

Vriendschappen

- Contact met anderen op school = contact met leerlingen op school
- Veilige kinderen = kinderen gaan om met kinderen die voorspelbaar gedrag vertonen
- Lage sociale kundigheid = sociaal emotionele ontwikkeling is laag

Moeilijk bij vriendschappen

- Vriendbepaling = wanneer is iemand een vriend
- Onderhouden vriendschap = blijven werken aan de relatie
- Interactie/samenspel = samenspelen is moeilijk

Kwaliteit vriendschappen

- Oppervlakkig contact = contact met vrienden is oppervlakkig
- Allemansvriend = lijkt met iedereen bevriend te zijn
- Geen gelijkwaardige vriendschappen = ene kind doet meer om vriendschap in stand te houden

Houding binnen vriendschappen

- Controle houden = bepalen/ in de gaten houden wat er gebeurt
- Spelen met jongere kinderen = geven de voorkeur aan spelen met jongere kinderen
- Verkleiden = kinderen vinden het leuk om zich te verkleiden
- Op zichzelf gericht = denken vooral aan zichzelf
- Eigen wereld = creëren eigen wereld, waar zij de controle hebben
- Naast elkaar spelen = kinderen spelen niet samen, maar los naast elkaar.
- Aangeleerd gedrag = omgaan met anderen is aangeleerd (school, ouders)
- Gewoon spel = kinderen vertonen met lego of barbies normaal spel
- Zorgspier/ zorg dragen anderen = helpen nieuwe kinderen in de klas, begeleiden
- Bevestiging zoeken = zoeken bevestiging van het feit dat ze vrienden zijn
- Peilen = checken of ze echt vrienden zijn door dit na te vragen
- Onzeker = voelen zich onzeker binnen vriendschappen

- Voegen bij de ander = voegen bij wat een ander wil
- Claimen = vriend of vriendinnetje mag niet met iemand anders spelen. claimen van vrienden
- Kinderlijk = vertonen van jong gedrag
- Eigen mening = duidelijk zeggen waar het op staat
- Openstaan voor anderen = staan open voor nieuwe kinderen

Ondersteuning

- Stappenplan/strategieën = aanbieden van strategieën om vriendschappen aan te gaan
- Zakelijke benadering = duidelijk en zonder gevoel tonen
- Conflicten = ondersteunen in conflictsituaties
- Samenwerken = ondersteunen bij samenwerken
- Grenzen aangeven = duidelijk zijn naar de kinderen

Behoeften

- Duidelijkheid = kind weet wat voor gedrag er verwacht wordt
- Positiviteit = positief zijn naar de kinderen
- Waardering = tonen van waardering voor wat de kinderen doen
- Structuur = bieden van structuur door dagrooster
- Veiligheid = kind laten weten waar het terecht kan
- Gezien worden = kind laten weten dat het er mag zijn
- Tijd = tijd om een band op te kunnen bouwen met andere kinderen
- Hulp = begeleiding bij stappenplan en conflicten
- Grenzen = kinderen weten wat mag en wat niet mag

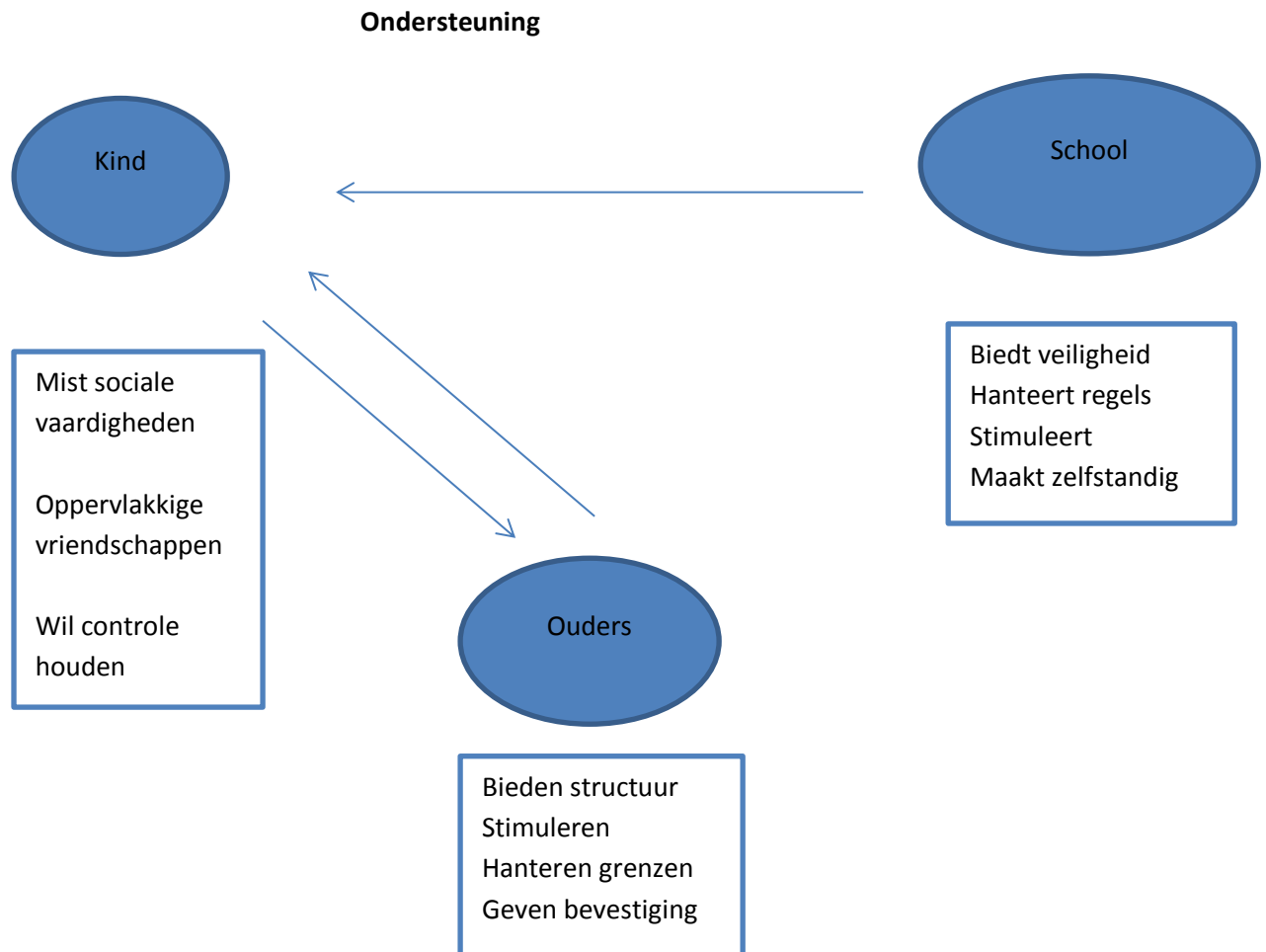
Rol school

- Stimuleren = aanmoedigen om vriendschappen aan te gaan
- Begeleiden = begeleiden bij de contacten die er al liggen
- Veiligheid bieden = veilige omgeving om te proberen
- Duidelijkheid bieden = kind weet wat voor gedrag er verwacht wordt
- Hanteren regels = regels worden nageleefd anders volgt consequentie
- Zelfstandig maken = begeleiding wanneer kan langzaam afbouwen

Houding Conflictsituaties

- Gelaten = passief, ondergaan
- Agressief = schoppen, schelden
- Hulpeloos = huilen, naar de juf
- Afhankelijk= heeft hulp nodig bij oplossen van een conflict

Door het verder uitwerken van de codeboom ben ik tot een schema gekomen die weergeeft wat de kinderen missen in de sociale vaardigheden en wat de ouders en scholen kunnen bieden aan ondersteuning. Bij de interviews kwam naar voren dat de kinderen behoefte hebben aan duidelijkheid, positieve benadering, waardering, structuur, veiligheid, gezien worden, tijd om vriendschappen aan te kunnen gaan, hulp binnen conflictsituaties en grenzen. Deze codes zijn ook terug te vinden in de codeboom. In fig. 3 ziet u het schema.

Figuur 3: Overzicht ondersteuning

7.2 Vriendschappen

In de interviews is ingegaan op verschillende deelonderwerpen. Deze deelonderwerpen zijn te vinden in bijlage 3. De deelonderwerpen zijn verwerkt in tabellen waarin te zien is welke respondent welk codewoord benoemd heeft in het interview.

Tabel 1: Vriendschappen

	Casus kind A	Casus kind B
Kind	Code 1: Contact met anderen op school	Code 1: Contact met anderen op school
Vader	Code 1: Contact met anderen op school	Code 1: Contact met anderen op school Code 3: Lage sociale kundigheid
Moeder	Code 1: Contact met anderen op school	Code 1: Contact met anderen op school Code 3: Lage sociale kundigheid
Leerkracht	Code 1: Contact met anderen op school Code 2: Veilige kinderen	Code 1: Contact met anderen op school Code 3: Lage sociale kundigheid

In het begin van de interviews is ingegaan op het feit of de kinderen vriendschappen hadden. Er werd aangegeven dat de kinderen wel degelijk met anderen omgingen, maar dat er geen sprake was van een echte vriendschap. De definitie van het woord vriendschap kan hierbij in twijfel getrokken worden. Wanneer is een contact een vriendschap? De respondenten gaven aan dat de kinderen met name contacten hebben op school en niet in de buurt. De ouders van kind A gaven aan dat dit volgens hen komt doordat er in de buurt 'gewone' kinderen zijn. Ze kan wel omgaan met 'gewone' kinderen wanneer die een stuk jonger zijn. Op school heeft ze volgens haar ouders meer contacten doordat het een school is voor speciaal onderwijs en er meer kinderen zijn waar zij aansluiting mee kan vinden. Kind A geeft dit zelf ook aan in het interview:

I: Is er ook iets wat je lastig vind wanneer je met andere kinderen speelt?

R: Nou als hun boos worden dan word ik zelf ook nog wel boos. Maar in deze klas gaat dat eigenlijk nog wel beter.

I: In de vorige klas ging het minder goed?

R: Ja, die hadden 24 kinderen en hier hebben we maar 10 kinderen. En nu komt er weer eentje bij. In de grote klas vond ik het samenwerken vooral lastig en goed met andere kinderen omgaan. Anders werd ik altijd heel snel boos en zo (Kind A).

Op het reguliere onderwijs waar ze tot groep 3 gezeten heeft, had ze veel moeite met het samenwerken en omgaan met de andere kinderen. Ze vertoonde veel aantrekkings- en afstoot gedrag waardoor de andere kinderen in de klas het lastig vonden om met haar om te gaan. Ze was onvoorspelbaar in haar gedrag. Kind A geeft aan het op haar nieuwe school gemakkelijker te vinden om met de kinderen om te gaan. Ze vindt meer aansluiting op haar nieuwe school, omdat veel kinderen net als haar in een pleeggezin wonen.

I: Wat vind je lastig bij het spelen met de kinderen op je school?

R: Niks eigenlijk, omdat hun ook allemaal in een pleeggezin wonen en zo. Daar staat ook nog een groepsfoto van hun allemaal (Kind A).

De leerkracht van kind A geeft aan dat Kind A vooral omgaat met veilige kinderen. In de klas ziet ze dat kind A kiest voor kinderen met het meest voorspelbare gedrag. Volgens haar doet zij dit omdat kinderen met voorspelbaar gedrag duidelijk zijn en hierdoor veilig.

De respondenten van kind B benoemen dat de lage sociale kundigheid naar voren komt in de vriendschappen. Vader, moeder en leerkracht benoemen dit. Kind B heeft naast een hechtingsprobleem ook een ontwikkelingsachterstand en een lager IQ. De ouders en de leerkracht geven aan dat ze het lastig vinden om te bepalen of de moeilijkheid bij het aangaan van vriendschappen ligt bij het hechtingsprobleem of de ontwikkelingsachterstand. Waarschijnlijk is het een combinatie van beiden.

Tabel 2: Moeilijkheden bij vriendschappen

	Casus kind A	Casus kind B
Kind		
Vader	Code 3: Interactie/samenspel	Code 2: Onderhouden vriendschap Code 3: Interactie/samenspel
Moeder	Code 3: Interactie/samenspel	Code 2: Onderhouden vriendschap
Leerkracht		Code 1: Vriendbepaling Code 2: Onderhouden vriendschap

Zoals in de tabel hierboven te zien is zijn de meningen over dit onderwerp verdeeld. De respondenten van kind B geven aan dat de moeilijkheid zit bij het onderhouden van de vriendschap. Uit de gesprekken blijkt dat kind B veel bevestiging vraagt aan haar vriendinnen, waardoor haar vriendinnen dit op een gegeven moment zat worden en de vriendschap beëindigen. De moeder, vader en leerkracht van kind B zien dit gebeuren. Kind B wil de vriendschap elke keer opnieuw bevestigen en de andere kinderen worden dit zat. Dit maakt voor kind B het onderhouden van vriendschappen moeilijk. De vader en moeder van kind A hebben aangegeven dat zij vooral merken dat de interactie en het samenspel met andere kinderen moeizaam verloopt. Kind A wil altijd bepalen wat er gebeurt en wil alles controleren en spelen op haar manier. De interactie met andere kinderen verloopt volgens de ouders van kind A moeizaam. De leerkracht van kind B geeft aan dat de vriendschapsbepaling moeilijk is. Volgens haar heeft kind B moeite met de definitie van vriendschap waardoor ze snel gaat claimen. De leerkracht van kind A heeft aangegeven dat ze vindt dat kind A normaal gedrag vertoont in samenspel met andere kinderen. Ze heeft er wel bij gezegd dat ze dit alleen in de klas ziet en ze natuurlijk niet tussen 'gewone' kinderen zit.

Tabel 3: Kwaliteit vriendschappen

	Casus kind A	Casus kind B
Kind		
Vader	Code 1: Oppervlakkig contact Code 3: Geen gelijkwaardige vriendschappen	Code 1: Oppervlakkig contact Code 3: Geen gelijkwaardige vriendschappen
Moeder	Code 1: Oppervlakkig contact Code 2: Allemansvriend	Code 1: Oppervlakkig contact
Leerkracht	Code 1: Oppervlakkig contact	Code 1: Oppervlakkig contact

De vriendschappen tussen de kinderen wordt omschreven als oppervlakkig. Alle respondenten hebben aangegeven dat de kinderen volgens hen niet in staat zijn om diepe relaties aan te gaan. Het blijft bij hen aan de oppervlakte. De moeder van kind A geeft aan dat ze vindt dat ze een allemansvriend is omdat ze met vrijwel alle kinderen uit de klas goed op kan schieten. De kinderen hebben oppervlakkige contacten die volgens de respondenten nooit zo diep zullen gaan als bij anderen vanwege hun stoornis. Er wordt ook gesproken over geen gelijkwaardige vriendschappen. Beide vaders geven aan dat er geen wederkerigheid is in de vriendschappen. De kinderen nemen de leiding en controleren wat er gebeurt, hierdoor is er geen wederkerigheid en kan er volgens hen geen diepe vriendschap ontstaan.

Tabel 4: Houding binnen vriendschappen

	Casus kind A	Casus kind B
Kind		
Vader	Code 1: Controle houden Code 2: Spelen met jongere kinderen Code 3: Verkleden Code 4: Op zichzelf gericht Code 7: Aangeleerd gedrag	Code 2: Spelen met jongere kinderen Code 7: Aangeleerd gedrag Code 10: Bevestiging zoeken Code 11: Peilen Code 12: Onzeker
Moeder	Code 1: Controle houden Code 2: Spelen met jongere kinderen Code 4: Op zichzelf gericht Code 5: Eigen wereld Code 6: Naast elkaar spelen Code 7: Aangeleerd gedrag	Code 2: Spelen met jongere kinderen Code 3: Verkleden Code 7: Aangeleerd gedrag Code 10: Bevestiging zoeken Code 13: Voegen bij de ander Code 14: Claimen
Leerkracht	Code 1: Controle houden Code 7: Aangeleerd gedrag Code 8: Gewoon spel Code 9: Zorgspier Code 10: Bevestiging zoeken	Code 2: Spelen met jongere kinderen Code 5: Eigen wereld Code 14: Claimen Code 15: Kinderlijk Code 16: Eigen mening Code 17: Openstaan anderen

In de interviews benoemden de respondenten dat de hechtingsstoornis vaak duidelijk naar voren kwam in de omgang met anderen. Er was goed te zien dat de kinderen in hun eigen wereldje leefden en dat ze vooral op zichzelf gericht zijn. Uit de interviews kwam ook naar voren dat beide kinderen met jongere kinderen spelen. De moeder van kind A geeft aan dat dit komt doordat ze dan controle uit kan oefenen op wat er gebeurt. Dat de kinderen graag met jongere kinderen spelen komt naar mijn idee doordat ze qua sociaal emotionele ontwikkeling meer op het niveau zitten van jongere kinderen en ze beter de controle kunnen hebben over het spel en de kinderen wanneer het jongere kinderen zijn in plaats van leeftijdsgenoten.

In de interviews kwam ook naar voren dat beide kinderen moeite hebben met delen en graag willen bepalen wat er met het spelen gaat gebeuren. Onderstaand een passage uit het interview van de vader van kind A. Hierin komt naar voren dat de kinderen willen controleren wat er gebeurt en wat zij doen wanneer dit niet het geval is.

R: Met het spelen gaat het eigenlijk altijd goed zolang er gedaan wordt wat zij in haar hoofd/gedachten had. Wanneer zij schooltje aan het spelen is en er moet geschreven worden en een kind zegt dat hij niet wil schrijven maar wil rekenen dan ontstaat er ruzie.

I: Wat gebeurt er dan op zo'n moment?

R: Ze zijn aan het spelen en de ander zegt dat hij of zij het niet eens is met wat F. zegt dan wordt ze boos, gaat ze schelden en slaan of knijpen.

I: Ze zal niet zeggen tegen de ander dat ze het niet leuk vindt?

R: Pff... dat is een goeie. Ik ben er vaak niet bij wanneer er kinderen komen spelen. Rond die tijden is D. vaak thuis. Maar voor zover ik in kan schatten zegt ze dat niet nee. Want wanneer ik een spel met haar aan het spelen ben en ik wil een ander spel spelen als zij wil dan wordt ze boos en ontploft ze als het ware (Vader kind A).

Verder vinden de kinderen het prettig om bij iemand anders te spelen en vinden ze het moeilijker om thuis te spelen. Dit komt volgens de ouders doordat het bij anderen makkelijker is om te delen en het moeilijk is om thuis jouw eigen spullen te delen. Een ander punt wat mij opviel en mij aan het denken heeft gezet is dat de vader van kind A en de moeder van kind B benoemden dat de kinderen het erg leuk vonden om zich te verkleden en soms niets anders willen dan de hele dag verkleed rondlopen.

Bij het uitwerken van de interviews kwam verder naar voren dat de kinderen in het contact met andere kinderen veel bevestiging vragen. Ze willen van de ander steeds horen of ze nu ook nog vriendinnen zijn. Dit vragen ze zo veel van de ander dat andere kinderen vaak zoiets hebben van, dan maar geen vriendinnen. De bevestiging zoeken ze niet alleen binnen vriendschappen maar ook binnen de familie. In de interviews kwam naar voren dat beide kinderen erg bezig zijn met hun herkomst. Het ene kind zit in een pleeggezin en het andere kind is geadopteerd. Beide kinderen zoeken naar bevestiging of ze wel welkom zijn. Zo vragen ze aan oma of zij wel echt hun oma is en laten ze op school foto's zien van een pleegzus en vertellen dan tot vervelens toe aan de juf dat dit hun zus is.

Op de leerkracht van kind B na geven de anderen aan dat de kinderen in interactie met andere kinderen veel aangeleerd gedrag vertonen. Ze geven aan dat ze de kinderen leren hoe ze zich moeten gedragen tegenover anderen en dat de kinderen dit dan ook echt proberen te doen. Dat het aangeleerd gedrag is merken ze met name in conflictsituaties. Ze gaven aan dat ze dan zien dat de kinderen nadenken over hoe ze nu het beste kunnen reageren, zoals ze het geleerd hebben.

Tabel 5: Ondersteuning

	Casus kind A	Casus kind B
Kind	Code 3: Conflicten	Code 3: Conflicten
Vader	Code 1: Stappenplan/ strategieën Code 3: Conflicten	Code 1: Stappenplan/ strategieën Code 3: Conflicten
Moeder	Code 1: Stappenplan/ strategieën Code 3: Conflicten Code 5: Grenzen aangeven	Code 1: Stappenplan/ strategieën Code 3: Conflicten
Leerkracht	Code 1: Stappenplan/ strategieën Code 2: Zakelijke benadering Code 3: Conflicten	Code 3: Conflicten Code 4: Samenwerken

Bij de ouders komt naar voren dat zij ondersteuning bieden door middel van een stappenplan of strategieën. De ouders hopen op deze manier de kinderen vaardigheden bij te brengen in de omgang met anderen. De ouders geven aan dat zij hun kinderen strategieën aanleren zodat zij op een normale manier om leren gaan met andere kinderen. De ouders zien ook het effect van de strategieën die zij aanleren. Deze strategieën houden in dat ze de kinderen leren om te delen, ze de kinderen leren om niet te slaan maar om hulp te vragen of uit de situatie weg te lopen. De kinderen laten aan de ouders zien dat ze deze strategieën aangeleerd hebben doordat de ouders in de interviews benoemen dat ze merken dat de kinderen tijdens een conflictsituatie nadenken en dan doen wat hen geleerd is. Deze strategieën leren ze overigens niet alleen thuis, maar ook op school of op de buitenschoolse opvang of op therapie. De moeder van kind B gaf aan dat ze op therapie en thuis strategieën leert die ze ook echt toe probeert te passen.

Ze zit ook al een jaar op therapie en daar leert ze ook echt wel strategieën en ook oplossingen. Van hoe moet je dat nou zelf doen. Dat zie je haar wel doen en je merkt ook dat als ze een conflict heeft en ze heeft het op een bepaalde manier opgelost, ze moet er altijd over praten dus vertelt ze het. Die deed stom of ik werd gepest of die deed lelijk en ik heb ook lelijk gedaan. Dus ze verzint nu wel haar eigen oplossingen, maar ze komt wel even bij ons checken van zo is het gegaan wat vind jij ervan en als je dan zegt van: "joh, hoe had je het nog anders kunnen doen?" dan zie ik wel dat ze dat dan een volgende keer probeert (Moeder kind B).

Wat opvalt is dat de leerkracht van kind A de enige is die spreekt over een zakelijke benadering. Ze vertelde dat ze kinderen met een hechtingsstoornis zakelijk benadert en er geen echte band mee aangaat. Dit doet ze om te voorkomen dat het kind zich weer hecht en zich weer moet onthechten. Ze vertelde mij dat deze kinderen al genoeg hebben geleden en het alleen maar meer pijn veroorzaakt wanneer je als leerkracht een band aan wilt gaan met een leerling en vervolgens na een jaar weer gaat. Een zakelijke benadering zorgt volgens haar ook voor een voorspelbare leerkracht wat er weer voor zorgt dat je als leerkracht veiligheid creëert.

Alle respondenten bieden ondersteuning bij conflicten. Ze geven aan dat ze de kinderen goed in de gaten houden en ingrijpen wanneer het mis gaat. Er werd mij verteld dat wanneer deze kinderen een conflict hebben het er niet rustig aan toe gaat. De ouders gaven aan dat ze al wel een grote ontwikkeling hebben gemerkt doordat de kinderen nu ouder worden en de aangeleerde strategieën toe kunnen passen.

Tabel 6: Behoeften

	Casus kind A	Casus kind B
Kind	Code 6: Gezien worden	Code 6: Gezien worden
Vader	Code 1: Duidelijkheid Code 4: Structuur Code 9: Grenzen	Code 5: Veiligheid
Moeder	Code 1: Duidelijkheid Code 2: Positiviteit Code 3: Waardering Code 4: Structuur Code 5: Veiligheid Code 9: Grenzen	Code 1: Duidelijkheid Code 4: Structuur Code 5: Veiligheid Code 6: Gezien worden Code 7: Tijd Code 8: Hulp
Leerkracht	Code 1: Duidelijkheid Code 5: Veiligheid Code 8: Hulp Code 9: Grenzen	Code 1: Duidelijkheid Code 8: Hulp Code 9: Grenzen

In de interviews kwam naar voren dat de kinderen behoefte hebben gezien te worden. Ze vragen veel bevestiging en zoeken hiernaar. Op de vraag welke behoeften de kinderen volgens de andere respondenten hebben kwamen antwoorden als: duidelijkheid, structuur, veiligheid, grenzen, tijd, waardering.

Er zit relatief weinig verschil in de codewoorden. Volgens de respondenten hebben de kinderen duidelijkheid en grenzen nodig. Dit omdat dit weer zorgt voor veiligheid. Duidelijkheid zorgt ook weer voor structuur. Ook dit is volgens de respondenten van belang. De vader van kind A heeft tijdens het interview ook aangegeven dat het soms best lastig is om er voor de kinderen te zijn en liefde te geven. De kinderen vinden het moeilijk om liefde te ontvangen en reageren hier vaak boos op.

Het is af en toe best wel moeilijk. Zo wil ze wanneer ze op bed ligt graag een kus en een knuffel en wil ze graag ik houd van je horen. Dat is best moeilijk om te zeggen wanneer ze een paar minuten daarvoor enorm heeft lopen schelden. Daarbij probeer ik altijd te denken te denken dat ze gewoon niet anders kan en dan kan ik het wel zeggen. Maar wanneer mijn oudere kinderen haar naar bed brengen hebben ze hier wel moeite mee. Zij hebben zoiets van, je moet eerst even normaal doen want op deze manier kan ik geen ik houd van je zeggen(Vader kind A).

De kinderen hebben volgens de respondenten bevestiging nodig van het feit dat ze welkom zijn. In de vriendschappen zie je dit zoeken naar bevestiging terugkomen.

Tabel 7: Rol school

	Casus kind A	Casus kind B
Vader	Code 1: Stimuleren	Code 3: Veiligheid bieden Code 5: Regels
Moeder	Code 1: Stimuleren Code 2: Begeleiden	Code 3: Veiligheid bieden Code 4: Duidelijkheid bieden Code 6: Zelfstandig maken

Bij de rol van de school zijn er verschillende codewoorden. De ouders van kind A vinden dat het de taak van de school is om de interactie met andere kinderen te stimuleren zodat ze kunnen werken aan hun sociale vaardigheden. De moeder van kind A vindt dat de school hierin ook een begeleidende rol heeft en de interacties tussen de leerlingen begeleidt wanneer dit nodig is. De ouders van kind B vinden het van belang dat de school voor een stukje veiligheid zorgt zodat de kinderen van hieruit contact kunnen maken met andere kinderen, maar wel weten dat ze terug kunnen vallen op de juf. De moeder van kind B benoemt ook nog het bieden van duidelijkheid en het zelfstandig maken van de kinderen. De andere respondenten hebben dit niet specifiek benoemd, maar vinden wel dat deze kinderen duidelijkheid nodig hebben en geven in de thuissituatie ook veel duidelijkheid.

Ze hebben veel duidelijkheid nodig in het algemeen. Zoals je vanavond ook al hoorde met het naar bed brengen moet veel gaan zoals zij het wil maar ook zoals ze het gewend is. Ik kan niet tegen haar zeggen dat ik straks eventjes weg ben. Nee, alles moet van tevoren geregeld en verteld zijn. Zo vertel ik elke vrijdagavond opnieuw dat ze vanaf acht uur naar beneden mag en tv mag kijken en geef ik aan tot hoelang. Elke week moet ik dit opnieuw vertellen omdat ze anders om zeven uur schreeuwend naast haar bed staat. Ze hebben een duidelijk patroon nodig (Vader kind A).

Tabel 8: Houding in conflictsituaties

	Casus kind A	Casus kind B
Kind	Code 2: Agressief	Code 2: Agressief
Vader	Code 2: Agressief	Code 2: Agressief
Moeder	Code 2: Agressief Code 4: Afhankelijk	Code 3: Hulpeloos Code 4: Afhankelijk
Leerkracht	Code 1: Gelaten ondergaan	Code 3: Hulpeloos

Bij het verwerken van de interviews kwam ik bijzondere verschillen tegen. Zo kreeg ik door de verhalen van de kinderen te horen dat wanneer ze boos worden ze overgaan tot slaan, schoppen en schelden en dit hoorde ik ook van de ouders van beide kinderen. In de gesprekken met de leerkrachten ving ik een heel ander verhaal op. De leerkracht van kind A geeft aan dat kind A een conflictsituatie vaak gelaten ondergaat en het over zich heen laat komen. Toen ik hier verder op inging en vertelde dat ik hoorde dat het er thuis heel anders aan toe ging begreep de leerkracht wel

waardoor dit zou kunnen komen. Zij vertelde mij dat kind A nu tussen andere kinderen zit met ernstige stoornissen hun gedrag. Dit gedrag is vaak niet te voorspellen en kan ineens omslaan. Hierdoor is het hebben van een conflict met een ander kind voor kind A niet veilig. Je weet immers niet hoe de ander gaat reageren. Dit kan een reden zijn waarom ze deze conflicten gelaten ondergaat. De leerkracht van kind B benoemt dat ze vaak hulpeloos is in een conflictsituatie, ze gaat huilen en weet niet wat ze moet doen.

De ouders geven aan dat de kinderen erg boos worden in een conflictsituatie en tegelijkertijd afhankelijk. Ze weten niet goed om te gaan met de situatie waardoor ze volgens de ouders primair reageren en gaan schelden, schoppen of slaan. Ze zijn afhankelijk van de leiding van een volwassene die hen helpt uit het conflict te komen. Wel geven de ouders hierbij aan dat deze begeleiding de laatste jaren steeds minder nodig is.

R: Met het spelen gaat het eigenlijk altijd goed zolang er gedaan wordt wat zij in haar hoofd/gedachten had. Wanneer zij schooltje aan het spelen is en er moet geschreven worden en een kind zegt dat hij niet wil schrijven maar wil rekenen dan ontstaat er ruzie.

I: Wat gebeurt er dan op zo'n moment?

R: Ze zijn aan het spelen en de ander zegt dat hij of zij het niet eens is met wat F. zegt dan wordt ze boos, gaat ze schelden en slaan of knijpen.

I: Ze zal niet zeggen tegen de ander dat ze het niet leuk vindt?

R: Pff... dat is een goeie. Maar voor zover ik in kan schatten zegt ze dat niet nee. Want wanneer ik een spel met haar aan het spelen ben en ik wil een ander spel spelen als zij wil dan wordt ze boos en ontploft ze als het ware (Vader kind A).

In conflictsituaties wordt er door beide kinderen anders gereageerd. De locatie waar het conflict zich afspeelt speelt ook een rol. Het ene kind kan in een conflictsituatie thuis erg agressief worden wat zich uit in schelden, knijpen, schoppen en slaan terwijl ze op school in een conflictsituatie alles gelaten ondergaat en wacht tot het over is. De leerkracht van kind A gaf aan dat dit te maken kan hebben met het soort kinderen waar ze mee in conflict is. Het ene meisje zit op speciaal onderwijs in een klas met kinderen met ernstige gedragsstoornissen een conflict met deze kinderen is niet 'veilig' omdat het onzeker is hoe deze kinderen zich gaan gedragen. Dit maakt het onveilig en dit zou een reden kunnen zijn waarom ze de conflicten op school gelaten ondergaat. Het andere meisje gaat andere kinderen negeren bij een conflict, wanneer dit niet lukt wordt ze wel boos.

Voorheen gingen de kinderen huilen of over tot agressief gedrag maar door het aanbieden van strategieën en het ouder worden leren de kinderen nu om te reageren zoals hen geleerd is. Ouders en leerkrachten geven aan dat ze bij de kinderen wel degelijk een ontwikkeling waarnemen op het sociale vlak. Dit komt volgens hen door de stappenplannen en strategieën die ze de kinderen aanreiken om op een juiste manier te kunnen reageren binnen conflictsituaties. De ouders en leerkrachten benoemen dat de kinderen vanuit zichzelf de sociale vaardigheden missen en dat het allemaal niet vanuit hen zelf komt, maar dat het nu beter gaat door de strategieën die ze proberen te hanteren.

Hoofdstuk 8: Conclusie

Onderzoeksvraag:

‘Welke behoefte aan ondersteuning hebben kinderen (10/11 jaar) met een hechtingsstoornis bij het aangaan van vriendschappen?’

Met mijn onderzoek hoopte ik te ontdekken welke behoeften kinderen met een hechtingsstoornis hebben bij het aangaan van vriendschap en hoe deze ondersteuning eruit kan zien. De ouders en leerkrachten gaven aan dat zij iets een vriendschap vonden wanneer er sprake was van wederkerigheid en interactie. In het literatuuronderzoek wordt vriendschap als volgt omschreven: vriendschap is te beschouwen als een min of meer langdurige relatie tussen (meestal) leeftijdsgenoten, die vooral gebaseerd is op wederzijds vertrouwen. Wanneer gekeken wordt naar beide definities van vriendschap kan geconcludeerd worden dat onder vriendschap een contact verstaan wordt waarin kinderen interactie hebben met elkaar en er sprake is van vertrouwen en wederkerigheid. Door mijn literatuuronderzoek en het uitwerken van de interviews ben ik tot de conclusie gekomen dat kinderen met een hechtingsstoornis behoefte hebben aan bevestiging en veiligheid. Zij vragen van hun leeftijdsgenoten om bevestiging van de vriendschap. Ze zoeken bij ouders en leerkrachten bevestiging van hun bestaan en rol als gezinslid. Leerkrachten kunnen de kinderen ondersteunen door een veilige basis te bieden van waaruit de kinderen contacten aan kunnen gaan met andere kinderen. De literatuur geeft aan dat de leerkracht een kind in het begin zakelijk moet benaderen omdat dit veiligheid creëert voor het kind. Het gedrag van de leerkracht wordt er voorspelbaar door. Ondersteuning is gewenst in conflictsituaties, ouders en leerkrachten kunnen de kinderen strategieën aanbieden waardoor de kinderen om kunnen leren gaan met conflictsituaties.

Hoofdstuk 9: Discussie

In de theorie was al best wat bekend over hechtingsstoornissen. Over hechtingsstoornissen en vriendschap was minder bekend. Weinig onderzoekers hebben onderzoek gedaan naar de vriendschappen van kinderen met een hechtingsstoornis. Dit was dan ook de reden waarom ik dit graag uit wilde zoeken. Uit de literatuur komt naar voren dat kinderen met een hechtingsstoornis om andere redenen vriendschappen aangaan dan 'gewone kinderen'. Kinderen met een hechtingsstoornis zoeken naar veiligheid en geborgenheid in een vriendschap en hebben behoefte aan bevestiging. In de literatuur werd duidelijk dat de kinderen duidelijkheid nodig hebben omdat dit gelijk ook een gevoel van veiligheid biedt. Mijn onderzoek heeft een stukje inzicht geboden in hoe leerkrachten en ouders aankijken tegen de vriendschappen van hun kinderen. Uit mijn onderzoek wordt duidelijk wat ouders en leerkrachten opvalt in de interactie met andere kinderen en wat kan helpen om hen hierin te stimuleren. Dit kwam in de literatuur niet naar voren.

Wanneer je een onderzoek wilt gaan doen dat hierop lijkt denk ik dat het belangrijk is om in je achterhoofd te houden, wat wil ik nu precies te weten komen? Door mijn enthousiasme over het onderwerp merkte ik dat ik tijdens de interviews vaak de neiging had om wat af te dwalen en andere punten te vragen dan ik wilde gebruiken voor mijn onderzoek. Waakzaamheid hierin is van belang.

Er is een bepaald aspect dat mij tijdens het onderzoek doen erg heeft geïntrigeerd. De vader van kind A en de moeder van kind B benoemden allebei dat de kinderen het erg leuk vinden om zich te verkleden en het liefst hele dagen rond willen lopen in verkleedkleden. Dit heeft mij nieuwsgierig gemaakt naar de achterliggende reden hierachter. Het is niet vreemd dat kinderen het leuk vinden om zich te verkleden, maar de leeftijd van deze kinderen ligt tussen de 10/11 jaar. De ouders gaven aan dat het hen best zorgen baarde dat zij dit nog zo graag deden. Er zijn volgens hen nog geen signalen die aangeven dat de drang om te verkleden minder wordt. Wellicht is het voor een ander onderzoek interessant om te onderzoeken waarom deze kinderen met een hechtingsstoornis zich zo graag willen verkleden.

Hoofdstuk 10: Aanbevelingen

In de inleiding heb ik aangegeven dat er na het doen van het onderzoek duidelijk zal worden welke behoefte kinderen met een hechtingsstoornis hebben. Dit onderzoek zal leerkrachten voorzien van meer kennis over hechtingsstoornissen en het zal aangeven wat een leerkracht zou kunnen doen om kinderen te begeleiden bij het aangaan van vriendschappen.

Door het praktijkonderzoek heb ik kunnen horen hoe twee leerkrachten om gaan met kinderen met een hechtingsstoornis. Eén van de twee leerkrachten heeft elk jaar wel twee kinderen met een hechtingsstoornis in de klas zitten. Zij vertelde mij dan ook dat het van belang is om de kinderen zakelijk te benaderen. Na onderzoek te doen in de literatuur en de praktijk kan ik de volgende aanbeveling doen. In de interactie met kinderen met een hechtingsstoornis is het van belang dat je door de kinderen gezien kunt worden als een betrouwbaar persoon. Om dit te creëren is het van belang dat je voorspelbaar bent. Wanneer je zegt tegen de kinderen dat je iets gaat doen dan moet je dit ook doen. Je moet je aan je woord houden. Op deze manier creëer je veiligheid en betrouwbaarheid. Vanuit een basis van veiligheid kan je de kinderen stimuleren om contact te leggen met andere kinderen. Het is belangrijk om tijd te investeren in het aanleren van sociale vaardigheden. Hierbij kan gedacht worden aan het leren omgaan met conflictsituaties. Zoals kinderen in het onderwijs nu met de bijvoorbeeld de 'Kanjertaining' leren hoe zij kunnen reageren in bepaalde situaties, is dit voor kinderen met een hechtingsstoornis ook van belang. Uit mijn onderzoek blijkt dat kinderen wel degelijk sociaal gedrag aan kunnen leren. Als leerkracht is het dan ook van belang hier tijd voor te nemen.

Nu zijn leerkrachten vaak al erg druk en ik begrijp dat je niet zit te wachten op nog meer punten waar je rekening mee moet houden. Wanneer je een leerling met een hechtingsstoornis in de klas krijgt kan je hier niet onderuit. Deze kinderen hebben speciale behoeften en als leerkracht wil je daarin tegemoet komen. Veel extra tijd en voorbereiding hoeft het niet in beslag te nemen. Het gaat met name om jouw houding als leerkracht. Het is belangrijk dat je erop let hoe jij overkomt en je doet wat je zegt. Hiermee heb je al een grote stap in de goede richting gezet.

Hoofdstuk 11: Samenvatting

De context van mijn onderzoek was hechtingsstoornissen. De probleemstelling was hierbij welke behoefte aan ondersteuning kinderen met een hechtingsstoornis hebben bij het aangaan van vriendschappen. De doelstelling van dit afstudeeronderzoek is leerkrachten inzicht geven in de manier waarop kinderen met een hechtingsstoornis begeleidt kunnen worden bij het aangaan van vriendschap.

Toen de opzet duidelijk was ben ik gestart met mijn literatuuronderzoek. Hieruit kwam naar voren wat een hechtingsstoornis is, hoe het ontstaat en heb ik ontdekt dat de literatuur vindt dat de kinderen duidelijkheid en veiligheid nodig hebben in de ondersteuning bij vriendschappen. Na het literatuurdeel ben ik gestart met het praktijkdeel. Ik heb interviews gehouden met de respondenten. Ik heb de kinderen, de vader en moeder en de leerkrachten afzonderlijk van elkaar geïnterviewd om een zo volledig mogelijk beeld te kunnen creëren. Daarna heb ik de codewoorden weergegeven in een codeboom en heb ik een overzicht gemaakt per deelonderwerp uit de interviews. Uit het praktijkdeel kwam vooral naar voren dat de respondenten van mening zijn dat de kinderen geen volwaardige vriendschap aan kunnen gaan. De ondersteuning die de kinderen nodig hebben richt zich met name op de conflictsituaties. In conflictsituaties hebben de kinderen ondersteuning nodig om ervoor te zorgen dat het niet uit de hand loopt en het conflict onder begeleiding opgelost kan worden.

Door het uitwerken van de interviews en mijn literatuuronderzoek ben ik tot de conclusie gekomen dat kinderen met een hechtingsstoornis behoefte hebben aan bevestiging en veiligheid.

Leerkrachten kunnen de kinderen ondersteunen door een veilige basis te bieden van waaruit de kinderen contacten aan kunnen gaan met andere kinderen. Ondersteuning is gewenst in conflictsituaties, ouders en leerkrachten kunnen de kinderen strategieën aanbieden waardoor de kinderen om kunnen leren gaan met conflictsituaties.

Hoofdstuk 12: Nawoord

Voor mezelf stond al snel vast dat ik mijn onderzoek over hechtingsstoornis wilde gaan doen. Ik ben gedurende de PABO altijd erg geïnteresseerd geweest in kinderen met speciale behoeften. Mijn buurmeisje heeft een hechtingsstoornis en ik besepte me dat hier op de opleiding weinig aandacht aan besteedt was en ik te weinig kennis had op dit gebied. Na het opstellen van mijn afstudeervoorstel ben ik gestart met het literatuuronderzoek. Ik vond dit erg pittig. Ik vond het lastig om geschikte literatuur te vinden en er was vrij weinig literatuur te vinden over hechtingsstoornissen en vriendschappen. De feedback die ik tussendoor van mijn afstudeerbegeleidster ontving heeft mij erg geholpen en zorgde ervoor dat ik steeds weer nieuwe input had om aan de slag te gaan. Ik vond het erg interessant om te lezen over hechtingsstoornissen. Wat me vooral verwonderde was dat moeder en kind al voor de geboorte beginnen met het binden aan elkaar. Ik vond dit steeds weer bijzonder om te lezen. Hierin merk ik echt een stuk ontzag voor God hoe mooi hij alles gemaakt heeft en hoe het bedoeld is.

Nadat mijn literatuurdeel afgerond was ben ik begonnen aan mijn praktijkdeel. Het was in het begin nog flink zoeken naar hoe ik mijn onderzoek vorm zou gaan geven. Zo was ik eerst van plan om kinderen te observeren op een SBO en aan de hand hiervan te kijken hoe zij zich gedragen in contact met andere kinderen. Deze vorm van onderzoek doen bleek niet geschikt omdat er niet veel kinderen zijn met een hechtingsstoornis. Toen kwam ik op het idee om open interview te gebruiken. Zodoende heb ik mijn burens benaderd en gevraagd of zij mee wilden werken aan het onderzoek. Dit wilden ze met alle liefde doen. Het was belangrijk voor mijn onderzoek om nog een kind met een hechtingsstoornis te interviewen zodat mijn onderzoek niet gebaseerd is op slechts één kind. Ik dacht van tevoren dat dit een onmogelijke opgave zou zijn. Wie wil er nu dat een onbekend persoon jou en jouw kind gaat interviewen over een hechtingsstoornis. Ik zag dan ook niet in dat dit zou gaan lukken. Gelukkig kon ik via mijn buurvrouw een aantal adresjes krijgen en heb ik deze mensen gebeld. Er was een gezin dat bereid was om mee te werken. Ik werd hartelijk ontvangen en het was erg prettig om met hen samen te werken. Ik ben erg dankbaar voor het feit dat beide gezinnen mij zo hebben willen helpen bij het onderzoek!

Ik ben blij met het onderzoek dat ik neer heb kunnen zetten. Ik heb er wel veel van kunnen leren en heb veel kennis op kunnen doen over hechtingsstoornissen.

Literatuurlijst:

Broos, D. van Dun, K.(2005) *Hou me (niet) vast: hulpverlening en hechtingsstoornis*. Apeldoorn: Garant.

Delfos, M.F.(2006) *Kinderen in ontwikkeling: stoornissen en belemmeringen*. : Harcourt Book publicers

Feldman, R.S.(2007) *Ontwikkelingspsychologie*. Amsterdam: Pearsons Education Benelux

Fijter de, R.(2000)*Vrienden in overvloed*. Amersfoort: CPS

Ham van der, H.(2002) *Voor jou zeker...?! Over gehechtheid en basisvertrouwen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Haxe, M. Nijboer, K. Velderman, H.(2002) *Kinderen met ernstige problemen: standaarden voor de praktijk in het onderwijs*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant

Hoogsteder, H. Vriese de, S.(2004) *Hechting & loyaliteit*. Amsterdam: Uitgeverij SWP

IJzendoorn, M.H. Tavecchio, L.W.C. Goossens, F.A. & Vergeer, M.M.(1985) *Opvoeden in geborgenheid: een kritische analyse van Bowlby's attachment theorie*. Deventer: Van Loghum Slaterus

Kallenberg, T. Koster, B. Onstenk, J. & Scheepsmma, W.(2010) *Ontwikkeling door onderzoek: Een handreiking voor de leerkracht*. Utrecht; Zutphen: ThiemeMeulenhoff

Kiddo(2013,maart). *De pedagogische visie van John Bowlby*. Geraadpleegd op 1 oktober 2013 op de website van kiddo; pedagogisch vakblad voor de kinderopvang. Beschikbaar via: <http://www.kiddo.net/de-pedagogische-visie-van-john-bowlby/1024862>

Lange de, G.(2005)*Relatiegestoorde kinderen: twee opvoedingswijzen bij hechtingsstoornissen*. Assen: Koninklijke Van Gorcum BV

Lieshout, T.(2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Linda. Cornelia(2011)*Het meisje met het omgekeerde magneetje*. Utrecht: Kinderpostzegels

Maaskant, A. Reinders, A.(2010)*De zorg voor pleegkinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum

Mulder de ,S.(2012) *Liberalisme en het kind*. Geraadpleegd op 6 november 2013 op de website van Liberales. Beschikbaar via: <http://www.liberales.be/columns/sarakind>

Niemeijer, M.H.(2009)*Ontwikkelingsstoornissen bij kinderen: Medisch-pedagogische begeleiding en behandeling*. Assen: Koninklijke van Gorcum BV

Pearce, C.(2009) *A Short Introduction to Attachment and Attachment Disorder*. London: Kingsley Publishers

Ploeg van der, J.D.(2007) *Kinderen (z)onder vrienden*. Rotterdam: Lemniscaat

Pont, S.(2013)*Sociaal? Vaardig!:*Hoe stimuleer je de acht belangrijkste sociaal-emotionele vaardigheden van je kind?. Amsterdam: Hogrefe

Saunders, M. Lewis, P. Thornhill, A. Booij, M. & Verckens J.(2011)*Methoden en technieken van onderzoek*. Amsterdam: Pearson Education Benelux

Shreeve, F.D.(2012) *Reactive attachment disorder: A case-based approach*. New York: Springer

Stroecken, G. Verdult, R.(2006) *De mythe van de gelukkige kindertijd: zoektocht naar het miskende kind in onszelf*. Apeldoorn: Cyclus imprint van Garant- Uitgevers

Swaab, D.(2010)*Wij zijn ons brein: van baarmoeder tot Alzheimer*. Almere: Uitgeverij Contact

Thoomes- Vreugdehil, A.(2012) *Hechtingsproblemen bij kinderen*. Tiel: Uitgeverij Lannoo

Thoomes-Vreugdehil, A.(1999)*Relationeel gestoorde jongeren: een onderscheid in verwaarlozingsproblematiek en een behandelingsvoorstel*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum

Thoomes-Vreugdenhil, A.(2013)*Hechtingsproblemen: differentietherapie- fasetherapie*. Geraadpleegd op 27 november 2013 op de website van hechtingsproblemen. Beschikbaar via: <http://www.hechtingsproblemen.nl/nl/>

Tokk (27-2002) Hechting en hechtingsstoornissen, Delphine Jacobs. Pag. 2-15 (artikel) (http://www.acco.be/download/nl/10348570/file/tokk_2002-jg27-1-hechting_en_hechtingsstoornissen.pdf)

Wally,T. Bijl-Van Gelder, H.(2012) *Wijzer onderwijs: wijzer over hechting*. Rotterdam: CED- groep

Bijlagen

Bijlage 1 DSM-IV-TR

DSM-IV-TR reactieve hechtingsstoornis(RHS)

De classificatiecriteria voor een reactieve hechtingsstoornis zijn volgens de DSM-IV-TR(APA,2000)(in Pedagogische adviezen voor speciale kinderen(2009):

Criterion A:

Een in de meeste gevallen duidelijk gestoorde en niet bij de leeftijd passende wijze van aangaan van sociale bindingen/relaties. De stoornis begint voor het vijfde jaar en blijkt uit 1 of 2:

1. Een voortdurend *onvermogen* om het initiatief te nemen tot of op een bij de ontwikkeling passende wijze van reageren op de meeste sociale interacties, zoals blijkt uit overmatig geremde, te waakzame of sterk ambivalente en tegenstrijdige reacties. Het kind kan bijvoorbeeld op verzorgers reageren met een mengeling van toenadering, vermijding en verzet tegen troosten, of kan een bevroren waakzaamheid aan de dag leggen: het zogenaamde *Geremde* of emotioneel teruggetrokken *type*.
2. *Diffuus* hechtingsgedrag, oppervlakkige hechtingen zoals blijkt uit *ongedifferentieerde, kritiekloze* vriendelijkheid gepaard met een duidelijk onvermogen om op de juiste wijze selectieve hechting aan te gaan(bijvoorbeeld een overdreven vrijpostigheid tegenover relatieve vreemden of een gebrek aan selectiviteit bij de keuze van hechtingsfiguren): het zogenaamde *ontremde* of kritiekloze *type*.

Criterion B:

De stoornis in criterium A mag *niet* enkel te wijten zijn aan een ontwikkelingsachterstand (zoals bij mentale retardatie) en geen symptoom zijn van een pervasieve ontwikkelingsstoornis.

Criterion C:

Uitgesproken pathogene zorg blijkend uit ten minste een van de volgende omstandigheden:

1. Voortdurende veronachtzaming van de basale emotionele behoeften van het kind aan troost of steun, stimulatie en genegenheid;
2. Voortdurende veronachtzaming van de basale lichamelijke behoeften van het kind;
3. Herhaalde wisseling van primaire(vaste) verzorger die de vorming van stabiele gehechtheid in de weg staat (bijvoorbeeld de stoornissen in criterium A volgden op de pathogene zorg in criterium C).

Bijlage 2 Normale ontwikkeling van hechting

*Fases van de normale ontwikkeling van hechting(Van der Ham,2002;Beemen,2006)
(Wijzer onderwijs,2012:10)*

Leeftijd	Ontwikkeling
0-5 maanden	Een baby laat expressie zien, zoals huilen, lachen, uitdrukkingen met de ogen, trappelen met de benen. Dit gedrag richt zich nog niet op een vast persoon, maar heeft wel de functie om personen aan zich te binden.
5-7 maanden	Een baby ontwikkelt een zekere voorkeur voor een of enkele vertrouwde opvoeders die sensitief en responsief op hem reageren. Dit kunnen bijvoorbeeld de ouders, grootouders of een vaste pedagogisch medewerker van een kinderdagverblijf zijn. Hij richt zijn expressie voornamelijk op deze personen.
7-12 maanden	In deze fase leert een baby beseffen dat personen blijven bestaan, ook al zijn ze uit het gezichtsveld. Om dit besef te kunnen ontwikkelen, moet hij eerst door een periode van eenkennigheid heen. De scheiding van zijn vertrouwde opvoeder roept dan angst op. Na een periode van eenkennigheid is een baby in staat om korte periodes van scheiding van een opvoeder te kunnen verdragen. Ten opzichte van onbekende personen laat hij nog wat terughoudendheid zien.
1-4 jaar	Aan het begin van deze fase gaat een kind nog vooral uit van zijn eigen behoeften. In de loop van deze fase start de ontwikkeling van het vermogen om zich te kunnen verplaatsen in de wensen en gedachten van anderen. Ook leert hij steeds meer zijn gedrag hier op aan te passen. Aan het begin van deze fase heeft een kind nog de aanwezigheid van zijn opvoeder nodig om de wereld te (durven) ontdekken. Naarmate deze fase vordert, hoeft de opvoeder niet meer direct in de buurt te zijn. Wel controleren kinderen dan nog de beschikbaarheid van hun opvoeder, bijvoorbeeld door te roepen. Een kind ontwikkelt het vertrouwen dat hij een beroep kan doen op zijn opvoeder als hij hem nodig heeft. Hij hoeft zich dan niet meer onprettig te voelen wanneer zijn opvoeder niet in de buurt is.
Vanaf 4 jaar	Het gedrag om veelvuldig de nabijheid en aandacht te vragen van een vaste opvoeder neemt geleidelijk af. Het wordt voor een kind steeds gemakkelijker om een langere tijd zonder zijn opvoeder te zijn. Belangrijke elementen van de hechtingsrelatie in deze fase zijn: wederzijds vertrouwen, waardering en genegenheid. Het beeld dat een kind van een hechtingsrelatie in deze fase ontwikkelt is de basis voor hechtingsrelaties die hij in de toekomst aan gaat.

Bijlage 3 Opzet deelonderwerpen

Opzet deelonderwerpen interviews

Ik zal hieronder aan geven welke deelonderwerpen ik naar voren wil laten komen in de interviews met de respondenten. De kinderen worden afzonderlijk van elkaar geïnterviewd evenals de vader, moeder en leerkrachten. Wel worden er aan de leerkrachten dezelfde vragen gesteld. Zo geldt dit ook voor de kinderen, de vaders en de moeders. Ik zal per interview groep aangeven wat ik bij deze interviews wil ontdekken.

Interview kinderen

Door de kinderen te interviewen wil ik in eerste instantie ontdekken of het kind vrienden heeft of niet. Zo ja, hoe deze vriendschap ontstaan is en hoe de kinderen met elkaar omgaan binnen deze vriendschap. Verder ben ik benieuwd of de kinderen ondersteuning ervaren van leerkracht en/of ouders bij het aangaan van vriendschappen.

Onderwerpen die ik tijdens het interview aan bod wil laten komen zijn:

- Huidige vriendschappen
- Omgang in de vriendschappen
- Ondersteuning bij vriendschappen

Vragen die ik tijdens het interview wil stellen zijn:

Huidige vriendschappen:

- Wat doe je in de pauze op school?
- Met wie speel je in de pauze?
- Welke spelletjes speel je met de kinderen?
- Wat doe je wanneer je thuis komt uit school?
- Heb je vriendjes/vriendinnetjes op school(in de buurt)?
- Wat speel je met andere kinderen?

Omgang in de vriendschappen:

- Wat vind je leuk aan het spelen met andere kinderen?
- Wat vind je lastig aan het spelen met andere kinderen?
- Wat vind jij dat een goede vriend doet?
- Wat mag je als goede vriend niet doen?
- Wat doe jij als je een goede vriend wilt zijn?
- Wat doe je wanneer er een nieuw kind in de klas komt?

Ondersteuning bij vriendschappen:

- Wat kan jou helpen bij het maken van vriendjes?
- Wie kan jou helpen bij het maken van vriendjes?
- Waar zou de juf of papa/mama jou bij kunnen helpen?

Interview (pleeg)vader/(pleeg)moeder

In het interview met de (pleeg)vader en (pleeg)moeder wil ik ontdekken hoe zij tegen de vriendschappen van het kind aankijken. Ik wil de vader en moeder afzonderlijk van elkaar interviewen om zo een volledig beeld te kunnen creëren. In het interview met de vader en moeder wil ik ontdekken op welke terreinen het kind vriendschappen aan gaat en op welke terreinen dit beter gaat (op school, buiten school (buurt), op vakantie). Verder wil ik nagaan of de vader en/of moeder het kind stimuleren om vriendschappen aan te gaan en te onderhouden. Biedt de vader en/of moeder hier ondersteuning in. Zo ja, op welke manier? Ik wil bij de vader en moeder nagaan welke behoeften een kind met een hechtingsstoornis volgens hen bij het aangaan van vriendschappen heeft.

Onderwerpen die ik tijdens het interview aan bod wil laten komen zijn:

- Huidige situatie vriendschappen kind
- Vriendschappen op verschillende locaties
- Kwaliteit vriendschappen
- Ondersteuning bij vriendschappen
- Behoeften kind bij aangaan van vriendschappen

Vragen die ik tijdens het interview wil stellen zijn:

Huidige situatie:

- Heeft... contact met andere kinderen?
- Hoe gaat.... om met andere kinderen?
- Neemt... vriendjes/vriendinnetjes mee naar huis?

Verschillende locaties/ kwaliteit van de vriendschappen:

- Hoe vindt u de kwaliteit van de vriendschappen van.....?
- Wat is haar houding richting andere kinderen?
- Hoe gaat ze om met conflictsituaties binnen de vriendschappen?
- Vindt u dat uw kind vaardigheden op heeft gedaan door vriendschappen? Zo ja, waar ziet u dit in?
- Welke groei heeft u bij uw kind waargenomen op het gebied van vriendschappen?
- Maakt ze op andere plekken makkelijker contact met andere kinderen? (te denken valt aan op vakantie, school, thuis, buurt)

Ondersteuning bij vriendschappen:

- Biedt u ondersteuning bij het aangaan van vriendschappen? Zo ja, op welke manier?

Behoeften kind:

- Welke behoefte hebben kinderen met een hechtingstoornis volgens u bij het aangaan van vriendschappen?
- Welke rol speelt de school volgens u in de ondersteuning bij het aangaan van vriendschappen?

Interview leerkrachten

Door de leerkrachten te interviewen wil ik inzicht krijgen vanuit een andere invalshoek. Leerkrachten staan verder weg van het kind dan de (pleeg)ouders en zien het kind alleen op school en niet hier buiten. Voor een volledig beeld vind ik het van belang om de leerkrachten van de kinderen te interviewen. Door deze interviews wil ik inzicht krijgen in de vriendschappen die kinderen met een hechtingsstoornis volgens de leerkracht hebben. Graag wil ik inzicht krijgen in de manier van communiceren binnen deze vriendschappen. Verder wil ik nagaan of de leerkrachten ondersteuning bieden bij het aangaan van vriendschappen en of zij dit nodig vinden. Ik wil bij de leerkrachten nagaan welke behoeften een kind met een hechtingsstoornis volgens hen heeft bij het aangaan van vriendschappen.

Onderwerpen die ik tijdens het interview aan bod wil laten komen zijn:

- Huidige vriendschappen kind in de klas
- Communicatie binnen de vriendschap
- Ondersteuning bij vriendschappen
- Behoeften kind bij aangaan van vriendschappen

Het interview met de leerkrachten zal ik starten met het vragen van feitelijke informatie als het aantal jaren voor de klas en eventueel eerdere ervaringen met kinderen met een hechtingsstoornis. Tijdens het interview zal ik vragen stellen als:

Huidige situatie:

- Heeft.... contact met andere kinderen?
- Hoe gaat.... om met andere kinderen?

Communicatie binnen de vriendschap:

- Welke houding neemt.... aan op het plein?
- Hoe gaat ze om met conflictsituaties binnen de vriendschappen?
- Hoe verloopt samenwerken in de klas?
- Welke situaties gaan goed?
- Welke situaties zijn lastig?
- Op welke manier begint... met het leggen van contact?

Ondersteuning bij vriendschappen:

- Biedt u ondersteuning bij het aangaan van vriendschappen? Zo ja, op welke manier?

Behoeften kind:

- Welke behoefte hebben kinderen met een hechtingstoornis volgens u bij het aangaan van vriendschappen?
- Welke rol hebben ouders volgens u in het ondersteunen van hun kind bij het aangaan van vriendschappen?

De vragen die ik opgesteld heb zijn hulpvragen die mij helpen op het juiste spoor te blijven tijdens het interviewen. Tussen deze vragen door wil ik vragen stellen om diepgang te creëren.

Deze vragen zijn als volgt:

- Kunt u daar wat meer over vertellen?
- Heeft u daar een voorbeeld van?
- Als ik het goed begrijp zegt u dat...?
- Wilt u daarmee zeggen dat?
- Op welke manier?
- Hoe ziet u dat voor u?
- Wat maakt dat....

Ik vind het belangrijk om in de interviews verschillende deelonderwerpen overeen te laten komen. Zo ben ik erg benieuwd hoe de kinderen, de vaders, de moeders en de leerkrachten tegen de vriendschappen aan kijken die de kinderen volgens hen wel of niet hebben. Ik heb ook voor verschillen in de deelonderwerpen gekozen, dit heb ik gedaan omdat ik bij elke interviewgroep andere informatie in wil winnen. De deelonderwerpen zijn gericht op de informatie die ik uit een interview wil halen. Ik wil graag de behoeften naar boven halen die kinderen met een hechtingsstoornis kunnen hebben bij het aangaan van vriendschappen en wil deze in combinatie met de interviews en de literatuur aan kunnen geven.